

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Київський національний університет будівництва і архітектури

І.В.Литвиненко

ТУРИСТИЧНЕ РАЙОНУВАННЯ ТЕРИТОРІЙ

Конспект лекцій
для студентів спеціальності
242 «Туризм»

Київ 2023

УДК 796.5

Рецензент Н.Ю.Лазоренко, канд. техн. наук, доцент

Затверджено на засіданні кафедри землевпорядкування і кадастру, протокол № 15 від 26 січня 2023 року.

Литвиненко І.В.

Туристичне районування територій: конспект лекцій / І.В.Литвиненко. – К.: КНУБА, 2023. – 90 с.

Розглянуто основні принципи та підходи до туристичного районування територій, наведені види районування територій, що мають вагоме значення для розвитку туристичної сфери.

Призначено для студентів спеціальності 242 «Туризм»

УДК 796.5

© І.В. Литвиненко, 2023

© КНУБА, 2023

ЗМІСТ

Вступ		4
Лекція 1.	Туристичне районування територій, як навчальна дисципліна. Основні завдання курсу	5
Лекція 2.	Види туризму, їх перелік та характеристика	9
Лекція 3.	Туристичні ресурси та їх характеристика	15
Лекція 4.	Туристичні ресурси України, їх види та розміщення	20
Лекція 5.	Поняття районування територій, його сутність. Критерії та етапи районування	27
Лекція 6.	Види районування територій	32
Лекція 7.	Рекреаційне районування територій. Частина 1	37
Лекція 8.	Рекреаційне районування територій. Частина 2	41
Лекція 9.	Історико-етнографічне районування території України.	47
Лекція 10.	Історико-етнографічні регіони України.	52
Лекція 11, 12.	Природно-заповідний фонд України. Функціональне зонування та районування об'єктів ПЗФ	58
Лекція 13.	Туристичні регіони України. Частина 1	65
Лекція 14.	Туристичні регіони України. Частина 2	72
Лекція 15.	Планування розміщення об'єктів туристичної інфраструктури	82
Запитання для самоконтролю		87
Список літератури		88

ВСТУП

Подорожі і туризм є невід'ємною частиною життя людського суспільства протягом всього його існування. Змінювались мета, засоби пересування та відстані, на яку переміщувалась людина в подорожах, долаючи перешкоди і небезпеки, але завжди знову і знову виникало бажання мандрувати. На початку XXI століття туризм за обсягами доходу посів третє місце серед провідних галузей світової економіки. За результатами 2019 року, туристична сфера утворила третину світового внутрішнього продукту. В багатьох розвинених країнах туризм є вагомим джерелом доходів. Від планування найкращого найефективнішого розміщення туристичних об'єктів, визначення територій для проведення певних видів туризму залежить добробут цілих регіонів і країн.

Конспект лекцій всебічно і послідовно розглядає основні аспекти районування територій, принципи та критерії його проведення, основні види туристичного районування України та світу. Також розглянуті такі важливі складові туристичної діяльності, як планування розміщення об'єктів туристичної інфраструктури на різних рівнях планування держави та функціональне зонування територій природно-заповідного фонду.

Метою дисципліни є вивчення теоретичних аспектів районування територій та їх структурних особливостей, критерії, що застосовуються при здійсненні різних видів районування територій. Дисципліна покликана вивчати територіальні та культурні ресурси України, туристичні регіони України та їх складові.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен:

знати: законодавчі та нормативні акти які регулюють діяльність в туристичній сфері, основні види містобудівної документації та рівні планування в туристичній галузі, функції та види туризму, загальні принципи районування територій, зміст, етапи та принципи рекреаційного районування;

вміти: застосовувати на практиці набуті теоретичні знання основних положень законодавства України в сфері туристичної діяльності, здійснювати різні види районування території України та окремих її частин, проводити функціональне зонування та районування об'єктів та територій природно-заповідного фонду.

Лекція 1. ТУРИСТИЧНЕ РАЙОНУВАННЯ ТЕРИТОРІЙ, ЯК НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА. ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ КУРСУ.

Поняття «туризм» почало формуватися з початком масовості, переміщень значної кількості людей з метою змістовного проведення дозвілля, однак подорожування завжди було властиве людині перш за все як біологічній істоті, для якої рух є невід'ємною потребою організму, а з часів посилення урбанізаційних процесів спілкування з природним середовищем стає психофізіологічною потребою. Подорожування є формою пізнання середовища, розширення людських можливостей з адаптації до довкілля, а також одним з найдавніших засобів комунікації, культурного обміну, економічних контактів, формою наукового осягнення світу і одним з етапів розвитку сучасної цивілізації. Подорожування є також засобом долання бар'єрів, таких, як: природні (гірські системи, водні простори, пустелі та інші несприятливі фізико-географічні явища), культурні (мовні, релігійні, побутові відміни тощо); технічні, пов'язані з доланням відстаней (шляхи сполучення, транспортні засоби).

Поняття «турист» та «відпочивальник», є тотожними; відпочинком називають будь-яку діяльність або бездіяльність з метою відновлення сил людини, що може відбуватися як на території постійного місця проживання (ПМП) людини, так і поза її межами. Спільною рисою «туризму» та «відпочинку» є кінцева мета, під якою переважно мають на увазі задоволення рекреаційних потреб людини, при цьому форми досягнення цієї мети різні. Відпочинок і туризм – особливі форми споживання національного багатства, нематеріальних благ.

З розвитком туризму ускладнювалась і його структура, збільшувалось різноманіття видів та форм. Нині туризм класифікують за рядом ознак, серед яких характер подорожі, її мета та використання засобів розміщення під час неї. Так, виділяють різні форми і види туризму (індивідуальний та груповий туризм; лікувальний, відпустковий, науковий, релігійний, а також готельний, кемпінговий тощо).

Туризм є просторовим явищем. Індустрію туризму розглядають як одну з форм освоєння території і складну систему взаємодії рекреаційних потреб людини та рекреаційних можливостей природно-економічного потенціалу території. Індустрія туризму впродовж останніх десятиліть стала однією з

найважливіших сфер економіки, забезпечуючи десяту частину всього світового валового продукту.

Уже в першій половині ХХ ст., коли масовий туризм лише починав становлення, австралійський вчений І. Страднер звернув увагу на проблему туристичного районування. Вчені Дослідницького інституту туризму (Німеччина, 1929 р.) також обґрунтовували необхідність виділення суспільно-географічних структур, підкреслюючи взаємозв'язок туризму з потенціалом окремих територій. Значний внесок у розвиток вчення про туристичні райони зробили вчені: Н.П.Крачило, А.Ю.Александрова, О.О.Бейдик, Д.В.Ніколаєнко, О.В.Дарінський, Н.С.Мироненко та інші [1].

Районування є одним із основних завдань географії туризму. Виділення таксономічних одиниць значно полегшує зведення статистичних даних, звітів і відомостей та дозволяє з найбільшою ефективністю використовувати певні території для відпочинку людей, розробляти місцеві програми розвитку галузі з максимальним врахуванням усіх особливостей і потенціалу місцевості.

Туристичне районування територій проводиться з метою поділу території країни (світу), що базується за відмінності або спільними ознаками для подальшого влаштування найбільш ефективної, доцільної та дозволеної (з правової точки зору) рекреаційної діяльності [2].

Районування – виявлення територіальної диференціації та інтеграції географічної оболонки або її частин, природних та соціально-економічних процесів взаємодії суспільства та природи.

Туристичне районування - один із видів економіко-географічної таксономізації території (виділення територіальних таксономічних одиниць - таксонів) за двома основними критеріями: туристичної специфіки даного таксона і єдності, цілісності його складових елементів. Туристичне районування необхідне для кращої організації індустрії туризму. Туристична галузь об'єднує різні види ресурсів – природні, історико-культурні, економічні, матеріальні, трудові, транспортні тощо.

Туристичне районування здійснюється на світовому рівні, на рівні материків та частин світу, державному, районному тощо. В основу туристичного районування покладено чотириступеневу систему таксономічних одиниць: макрорегіон → субрегіон → підрегіон.

Туристичний район – це територія, яка володіє певними ознаками атрактивності, забезпечена туристичною інфраструктурою і системою

організації туризму. Основою формування районів є туристичні ресурси, що й визначають їх спеціалізацію. Це територіальне утворення, яке спеціалізується на наданні населенню туристських послуг.

Єдиної схеми туристичного районування на сьогодні не розроблено. Існує значна кількість авторських позицій, різні підходи до визначення поняття «туристичного району», критеріїв їх виокремлення та класифікації. При здійсненні районування з метою проведення туристичної діяльності проводиться виявлення та визначення меж територій з однорідними ознаками.

Об'єктами туристичного районування є: Україна в цілому, Автономна республіка Крим, адміністративні області та райони або групи областей і районів.

Таксони - це території, що мають специфічні особливості для туристичного розвитку, спільність в географічному, історичному, ресурсному плані, певні традиції в організації відпочинку та туризму. Таксони - це туристичний регіон, туристичний район, туристична зона.

Туристичний регіон - територія, що має яскраво виражену спільність клімату, орографії, гідрографічної мережі, властиву їй систему розселення, що історично склалася, наявність неповторної історико-містобудівної спадщини (пам'ятки археології, історії, архітектури, садово-паркового мистецтва тощо). До туристичних регіонів відносяться Українські Карпати, узбережжя Чорного і Азовського морів, басейн р. Дніпро та інші. Межі туристичних регіонів можуть співпадати або ні з межами адміністративних областей, що залежить від методологічних підходів до туристичного районування. Туристичні регіони визначаються на основі етнографічного та рекреаційного районування України з урахуванням фізико-географічних особливостей та адміністративно-територіального поділу країни.

Туристичний район — це територія, де сконцентровані природні та історико-культурні туристичні ресурси, розташовані туристичні підприємства та інші заклади туристичного господарства. Туристичний район може бути складовою частиною туристичного регіону і окремою територіальною одиницею. Туристичний район може охоплювати територію до декількох тисяч кв км залежно від рівня його господарського освоєння та туристичного розвитку. В межах туристичного району формуються туристичні зони, комплекси, розвивається мережа окремих туристичних підприємств.

Туристична зона - територія декількох туристичних утворень, де зосереджені екскурсійні об'єкти, функціонують або створюються туристичні підприємства та їх комплекси, формуються центри туристичних послуг. Туристична зона-агломерація є територіально визначеним, цілісним об'єктом, в межах якого виділяються туристичні центри, наприклад, міста Ялта, Алупка, селище Гурзуф, у складі Великої Ялти.

Спільні риси територіальної організації туристичних зон-агломерацій і туристичних районів: функціональне зонування, планувальна структура ; відмінності: зона є відносно компактним утворенням, район - просторовою системою, що впливає на параметри їх території.

Структурні елементи таксонів - туристично-територіальні утворення:

- туристичні вузли,
- туристичні центри (або туристичні зони міст),
- туристичні комплекси та підприємства.

Туристичний вузол - територіальне зосередження туристичних (рекреаційних, курортних) підприємств в одному або суміжних таксонах, які функціонально зв'язані між собою, мають єдину систему розселення, спільну мережу інженерно-транспортних комунікацій. Залежно від параметрів території туристичного вузла він може займати перехідне місце між регіоном і районом при максимальних показниках площі його території до 10 тис.км кв. Туристичний вузол має особливе положення в системі туристичного районування і може трактуватись одночасно як таксономічна одиниця, і як територіальне утворення.

Туристичний центр - це єдине територіальне утворення туристичного господарства, в якому об'єкти туризму та підприємства обслуговування туристів знаходяться в межах міського або сільського населеного пункту.

Туристичний комплекс - група туристичних підприємств та установ (або одне велике підприємство) з єдиною системою громадського та господарського обслуговування та спільним вирішенням архітектурно-планувальної організації території.

Туристичне підприємство - готель, туристська база, мотель, кемпінг, туристичний потяг, теплохід тощо.

Туристичне угіддя - це територія, в межах якої здійснюється однорідна туристична діяльність - мисливство, рибальство, збір ягід та грибів, прогулянки на конях тощо. Це переважно ліси, лісопарки, ділянки сільськогосподарських земель (луки, пасовища, ставки) [2].

Для пізнавальних туристичних екскурсій використовуються також природоохоронні об'єкти - ландшафтні заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища.

Туристичне районування в Україні виділяє 8 адміністративно-територіальних одиниць, в межах яких згруповано 24 регіону - області та Автономна Республіка Крим.

Лекція 2. ВИДИ ТУРИЗМУ, ЇХ ПЕРЕЛІК ТА ХАРАКТЕРИСТИКА

Для територіальної організації та планування туристського господарства важливе значення має класифікація туризму, зміст якої полягає у виокремленні його класів, форм і видів за найрізноманітнішими напрямками.

На сьогодні не існує чіткої загальноприйнятої класифікації туризму, що пояснюється тим, що практично неможливо виділити чисті форми і види сучасного туризму. Класифікація туризму за видами і формами дає можливість розв'язати низку проблем щодо розвитку і територіальної організації туристського господарства, визначати попит на окремі види туристичних послуг і на цій підставі розробляти плани розвитку матеріально-технічної бази туризму.

Туризм можна класифікувати за найрізноманітнішими показниками: за метою, засобами пересування, характером, термінами і тривалістю подорожі, засобами розміщення тощо. У класифікації туристичних подорожей і поділі їх на види вирішальне значення має їхня мета. Щоправда, мандруючи, турист ставить перед собою не одну мету. Втім, залежно від індивідуальних потреб, одна з них переважає.

Існує багато класифікацій форм та видів туризму.

Законом України «Про туризм» [3] наведено наступні форми туризму. Організаційними формами туризму є міжнародний і внутрішній туризм.

До міжнародного туризму належать: в'їзний туризм - подорожі в межах України осіб, які постійно не проживають на її території, та виїзний туризм - подорожі громадян України та осіб, які постійно проживають на території України, до іншої країни.

Внутрішнім туризмом є подорожі в межах території України громадян України та осіб, які постійно проживають на її території.

Залежно від категорій осіб, які здійснюють туристичні подорожі (поїздки, відвідування), їх цілей, об'єктів, що використовуються або

відвідуються, чи інших ознак існують такі види туризму: дитячий; молодіжний; сімейний; для осіб похилого віку; для інвалідів; культурно-пізнавальний; лікувально-оздоровчий; спортивний; релігійний; екологічний (зелений); сільський; підводний; гірський; пригодницький; мисливський; автомобільний; самодіяльний тощо.

Форми і види туризму залежать від низки чинників:

- наявності й тривалості вільного часу;
- віку, статі, стану здоров'я, рівня духовного розвитку, особистих смаків людей і їхнього матеріального добробуту;
- розмаїтості природних умов і сезонності;
- наявності певних засобів пересування.

З огляду на мету та умови можна виокремити форми і види туризму.

Залежно від виду туризм поділяють на: внутрішній або національний (подорожі у межах своєї країни); іноземний або міжнародний (подорожі поза межами країни).

Внутрішній туризм обслуговує переважно громадян своєї країни, іноземний - туристів з-за кордону. Внутрішній туризм являє собою міграційні потоки людей у межах країни постійного проживання з туристичними цілями.

Для планування розвитку туристичного господарства, його матеріально-технічної бази, необхідно враховувати потреби різних видів туризму - як іноземного так і внутрішнього. За умов, коли сповільнюється або скорочується обсяг іноземного туризму, внутрішній туризм є "амортизатором" для туристичного господарства загалом.

Подорожі з метою розваг і відпочинку *складають основу* міжнародного туристичного обміну. На їх частку доводиться близько 70 % світового туризму. Вони об'єднують оздоровчі, пізнавальні, любительські спортивні поїздки тощо.

За характером організації туризм поділяють на:

- плановий (організований);
- самодіяльний (неорганізований).

Плановий туризм - це внутрішній туризм за маршрутами, розробленими і організованими відповідними туристичними організаціями, з наданням певного комплексу послуг (екскурсійне обслуговування, транспортне перевезення, забезпечення місцем проживання, харчування тощо). В Україні плановий туризм набув поширення в 60-х роках ХХ ст [4].

Подорожі груп або окремих туристів, що здійснюються не за планом, передбаченим туристичними організаціями і підприємствами, є самодіяльним (неорганізованим) туризмом. Туристи самі вибирають і розробляють маршрути своїх подорожей. Самодіяльний туризм об'єднує на добровільних засадах аматорів пішохідних, лещетарських¹, велосипедних, автомобільних, гірських та інших походів різної кваліфікації.

За кількістю учасників виокремлюють: індивідуальний туризм; груповий туризм.

Подорож окремої сім'ї або однієї людини за власним планом - це індивідуальний туризм, подорож групи людей - груповий. Хоча деякі теоретики виділяють подорож окремої сім'ї як сімейний туризм.

За термінами і тривалістю подорожей туризм поділяють на:

- короткочасний (туризм "вихідного дня");
- тривалий.

Короткочасний туризм передбачає перебування людей у туристичній подорожі не більше трьох діб. Він є масовою формою, тому що в нього втягнуто широкі прошарки населення. Короткочасний, але багаторазовий відпочинок наприкінці тижня конкуруватиме з тривалим одноразовим. Потрібно також враховувати постійний чинник - транспортну доступність, виражену в часі. Тому великої ваги набувають зони позаміського короткочасного відпочинку.

За територіальною ознакою внутрішній туризм поділяють на: місцевий; дальній.

Місцевий туризм передбачає організацію туристичних подорожей у межах рідного краю, а дальній - поза його межами.

За інтенсивністю туризм поділяють на: постійний; сезонний; односезонний; двосезонний.

Під постійним туризмом розуміють рівномірне відвідування туристських районів і населених пунктів упродовж року, а під сезонним - у певний час року.

Залежно від мети подорожі туризм поділяють на:

- пізнавальний (екскурсійний) - відвідування та ознайомлення з пам'ятними місцями та пам'ятками культури, історії, природи;
- оздоровлювально-пізнавальний - поєднання цілей оздоровлення і пізнання;

---

¹ Лижний спорт в Карпатах [5]

- курортно-лікувальний - пересування людей, зумовлене потребою поліпшити стан здоров'я;
- спортивний - участь у спортивних заходах;
- вихідного дня - перебування кілька днів за межами міста, а також у спеціалізованих зонах відпочинку;
- діловий - відвідування об'єктів за професійним інтересом;
- релігійний;
- зелений;
- аматорський - мисливство, рибальство тощо.

Курортно-лікувальний туризм вважають одним із найстаріших видів туризму, поширений у країнах з вигідним географічним розташуванням та сприятливими кліматичними умовами, які мають бальнеологічні та кліматичні літні й зимові курорти. Для організації курортно-лікувального туризму важливим є цілющий клімат, лікувальні джерела і грязі, мальовничі природні й садово-паркові ландшафти.

Спортивний туризм - це пересування людей у вільний час, щоб займатися спортом. Спортивний туризм має такі різновиди:

- пішохідний;
- гірський;
- водний (на плотах, байдарках);
- лещетарський;
- гірськолижний;
- велосипедний;
- автомобільний та ін.

В Україні цей вид туризму є досить поширеним. Спортсмени-туристи для підвищення своєї спортивної кваліфікації виконують встановлені нормативи.

Діловий туризм виник порівняно недавно. Першими організованими туристичними подорожами пізнавально-ділового характеру були поїздки на міжнародні ярмарки і виставки. Діловий туризм охоплює групи людей, об'єднаних єдиною метою або фаховими інтересами: бізнесмени, інженери, лікарі, тощо, які здійснюють туристичні подорожі за спеціальними програмами і маршрутами. Поняття "діловий туризм", за сформованою у міжнародному туризмі практикою, охоплює широке коло поїздки:

- ділові поїздки співробітників підприємств для переговорів, участі у виробничих нарадах, презентаціях, збутова діяльність тощо;

- поїздки на конгреси, конференції, виставки, ярмарки, біржі;
- поїздки на спортивні змагання команд, гастролі;
- поїздки офіційних делегацій.

Релігійний туризм - це подорожі, які мають на меті будь-які релігійні процедури, місії. Він є найстарішим видом туризму. У туризмі з релігійною метою можна виокремити такі види поїздок:

- паломництво, тобто відвідання святих місць, щоб вклонитись церковним реліквіям, святиням і взяти участь у відправленні релігійних обрядів;

- пізнавальні поїздки, мета яких ознайомлення з релігійними пам'ятками, історією релігії та релігійною культурою;

- наукові поїздки - поїздки науковців, які вивчають різні релігії. Основними центрами релігійного туризму є Ватикан, Єрусалим та Мекка.

Останніми роками в Україні активно розвивається сільський зелений туризм. Цей вид туризму, сприяючи розвитку малого бізнесу в аграрних регіонах, дає можливість міським мешканцям цікаво та змістовно відпочити у сільських місцевостях, де вони знайомляться з народною культурою - піснями, танцями, кухнею, звичаями та обрядами.

Туризм поділяють на активний і пасивний. Суть такого поділу - визначення видів пересування та інтенсивності діяльності людини під час подорожування. Активні види туризму передбачають види відпочинку і подорожей, розваг, спорту (скелелазіння, спортивні ігри, плавання на плотах по бурхливих річках, підводний туризм тощо), які потребують значного фізичного навантаження і доступні не всім категоріям туристів. Пасивні види туризму орієнтовані на спокійнішу і менш напружену щодо фізичних навантажень програму туру або туристської подорожі. Вони розраховані на людей, схильних до розміреного відпочинку, пізнавальних турів, що потребують менш напруженого циклу переміщень і фізичних навантажень. Це відпочинок на морських, гірських, водолікувальних курортах, оздоровчі тури [6].

За принципом оплати вирізняють:

- комерційний туризм, за якого турфірма безпосередньо продає свій турпродукт споживачеві і, відповідно, отримує прибуток;

- соціальний туризм - подорожі, які субсидуються з коштів, що виділяються державою на соціальні потреби; при цьому окремим категоріям

туристів із низькими доходами держава в порядку, встановленому законодавством, надає соціальні пільги.

Соціальний туризм - це подорожі, субсидовані із засобів, які виділяє держава на соціальні потреби. Метою соціального туризму є не отримання прибутку, а підтримка людей з низьким рівнем доходу для реалізації їхнього права на відпочинок. Широко реалізується в Швейцарії, Франції та Німеччині.

Далі наведено короткий перелік деяких нових видів туризму, що виникли і набули бурхливого розвитку впродовж останніх десятиліть.

1. Науковий туризм. Його ще називають конгресний туризм (Conference Travel).

2. "Шоп-тури".

3. Пригодницький туризм є своєрідним видом відпочинку і забезпечує заняття незвичайним видом діяльності. З пригодницького виділився екстремальний туризм, метою якого є випробування сил людини в складній обстановці. Пригодницький туризм поділяється на кілька видів: похідні експедиції; сафарі-тури (полювання, риболовля, лов метеликів і т. д.); морські подорожі (яхтинг).

4. Ностальгичний туризм.

5. Екотуризм.

6. Екзотичний туризм.

7. Елітарний туризм розрахований на заможних людей, до цих подорожей пред'являють підвищені вимоги до якості пропонованих товарів і послуг.

8. Організація весільних турів.

З точки зору форми організації подорожі та туристичного обслуговування виділяють такі специфічні види туризму як таймшер (кондомініум), туризм самообслуговування, клубний туризм тощо [4].

Території в Україні в межах та за межами населених пунктів, на яких проводиться туристична діяльність різних видів:

1. Території з об'єктами культурної спадщини (археології, історії, архітектури та містобудування, монументального та садово-паркового мистецтва, історичного ландшафту тощо).

2. Природно - заповідні території (біосферні заповідники, національні природні, регіональні ландшафтні, дендрологічні та зоологічні парки тощо).

3. Оздоровчі території (лікувально-оздоровчі місцевості, курорти, території окремих санаторно-курортних закладів, курортних готелів, водогрязелікарень тощо).

4. Рекреаційні території (зелені зони міст, території будинків, пансіонатів та баз відпочинку, дитячих, спортивних та туристичних баз і таборів, дачного будівництва тощо).

5. Території лісового та водного фондів (ліси, рослинні природні комплекси, ландшафт морських берегів, пляжі, водно-болотні угіддя, моря, ріки, озера тощо).

6. Території історичних поселень та визначних місць (міські і сільські поселення, занесені до Списку історичних населених місць України, топографічно визначені цінні природно-антропогенні витвори тощо).

Лекція 3. ТУРИСТИЧНІ РЕСУРСИ ТА ЇХ ХАРАКТЕРИСТИКА

Ресурси (від франц. ressource - допоміжні засоби), запаси, джерела чогось/ Природні ресурси - сукупність компонент та сил природи, які використовуються (актуальні) або можуть бути використані (потенційні) [7].

Основними ми видами ресурсів є:

- природні;
- економічні (земля-труд- капітал-інформація);
- трудові;
- культурно-історичні;
- фінансові;
- соціальні;
- виробничі тощо.

Ресурси мають різне походження та генезис, класифікуються за рядом ознак (табл. 1).

Види ресурсів

Таблиця 1

природні	невичерпні	Водні земельні кліматичні повітряні	
	вичерпні	відновлювані	Ґрунти та земельні ресурси, рослинний світ, тваринний світ, гідроресурси, вітроенергетика, сонячна енергетика, геотермальна енергетика

		Невідновлювані	мінеральні: будівельні, гірничо-хімічні ресурси, паливно-енергетичні, рудні, технічні
Економічні (виробничі) ресурси	за складом	фінансові	Доходи й надходження
		трудові	Людський капітал, людський ресурс, соціальний капітал, непромисловий персонал, промислово-виробничий персонал (робітники, керівники, фахівці, службовці, молодший обслуговуючий персонал, стажери (учні), управлінський персонал
	за походженням	Первинні вторинні	
	за структурою	засоби праці предмети праці продукти праці	
	за сферою використання	у сфері виробництва, у сфері обігу	
		Вторинні	Біогаз, вугільний ресурс, метан, нафтові ресурси, шлаки, сільськогосподарські відходи, інші відходи

Туристичний бізнес в ринкових умовах ринку може бути здійснений за наявності чотирьох важливих елементів: капіталу, технології, кадрів, туристичних ресурсів. Недостатньо, маючи капітал, купити технологію, найняти кадрову команду і зайнятися туризмом. Потрібно вибрати місце, де є туристично-рекреаційні ресурси, а якщо такого місця немає, то створити його. Оскільки туристичні ресурси - найдешевший елемент, то це визначає високу рентабельність туристичного бізнесу. Якщо туризм пов'язаний зі створенням туристичного ресурсу (а не споживанням того, що є), то собівартість туристичного продукту різко зростає.

Туристичні ресурси (ТР) - це об'єкти природи, історії, культури, поточні події, явища, сукупність природних та штучно створених людиною об'єктів, що мають комфортні властивості та можуть бути використані у процесі створення та реалізації туристичного продукту, будучи мотиваційною підставою для його вибору, наприклад, за видом, сезоном та іншими ознаками.

Туристичні ресурси - категорія історична, змінна в часі, оскільки зміна структури й обсягу рекреаційних потреб суспільства призводить до залучення в рекреаційну і туристичну діяльність нових елементів природного і соціально-антропогенного характеру [8].

ТР є національним надбанням. Окремі ТР мають особливе значення, належать до об'єктів і пам'яток світового значення, перелік яких встановлює та щорічно оновлює ЮНЕСКО, такі ТР перебувають під охороною держави, на їх збереження крім держави, виділяє також кошти Організація Об'єднаних Націй.

До ТР можна віднести все, що може бути використано для задоволення потреб туристів. Це можуть бути об'єкти та явища природного й антропогенного походження, що використовуються для відновлення життєвих сил людини та задоволення її соціальних потреб і впливають на територіальну організацію туристичної діяльності, формування територіальних туристичних комплексів, їх спеціалізацію та економічну ефективність.

Туристичні ресурси мають такі основні властивості:

- привабливість;
- кліматичні умови;
- доступність;
- ступінь дослідженості;
- екскурсійна значущість;
- пейзажні й екологічні характеристики;
- соціально-демографічні характеристики;
- потенційний запас;
- спосіб використання та ін.

У структурі туристичних ресурсів виділяють кілька складових: природну, соціально-культурну або суспільну, технологічну і подієву. Вони, у свою чергу, розділяються на ряд компонентів, що мають свою будову.

Природні та суспільні ресурси формують групу «матеріальні туристичні ресурси», подієві і більшість технологічних (інформаційні, рекламні та інноваційні) об'єднуються у групу «нематеріальні туристичні ресурси».

Природні, суспільні і подієві туристичні ресурси - основа виникнення окремих видів туризму. Природні ресурси є підґрунтям для розвитку: лікувально-оздоровчого, екологічного, спортивного, екстремального і багатьох інших видів туризму та відпочинку. Подієві - для фестивального, ділового, фан-туризму та інших. Суспільні - для релігійного, археологічного, пізнавального туризму тощо.

Технологічні ресурси мають дещо інше призначення. Вони сприяють інтенсифікації туристичних процесів, формують механізми реалізації

туристичного продукту, створюють передумови для трансформації природних і суспільно-історичних комплексів у ранг ресурсів.

У більшості випадків спостерігається комплексний вплив ресурсів різного генезису на туристичний процес.

При залученні природних, суспільних і подієвих ресурсів до використання у туристично-рекреаційній діяльності спрацьовує закон «найвищого гатунку» або «абсолютних переваг», при якому перехід природних і суспільно-історичних комплексів, явищ та подій у розряд рекреаційно-туристичних ресурсів відбувається за такою схемою:

- природні, суспільно-історичні комплекси та події існують як природні й антропогенні утворення, прояви суспільного життя, які, через відсутність попиту, не мають характеру туристичних ресурсів (наприклад: природний пляж як геоморфологічний елемент морського берега, монастир як елемент сакральної системи, спортивні змагання як складова фізичної культури);

- виникнення рекреаційно-туристичного попиту вимагає вивчення можливостей використання й оцінки природних, суспільно-історичних комплексів та подій;

- збільшення обсягів рекреаційно-туристичного попиту призводить до переходу гірших за якістю та властивостями подій, природних і соціально-культурних комплексів у клас ресурсів; покращується якість природних і створюються штучні пляжі, підводяться дороги і реставруються занедбані монастирі, організовуються екскурсійні тури до важкодоступних святинь, організовується більша кількість спортивних змагань меншого масштабу.

Найбільш важливими кількісними та якісними характеристиками туристичних ресурсів є:

- обсяг запасів (дебіт джерел мінеральних вод, екскурсійний потенціал туристичних центрів і маршрутів), необхідний для визначення потенційної ємності туристичних комплексів, рівня освоєння, оптимізації техногенного й антропогенного навантаження;

- площа поширення (розміри водоносних горизонтів, пляжів, лісів, площа територій зі стійким сніговим покривом), яка дозволяє визначити потенційні рекреаційні угіддя, встановити межі санітарної охорони;

- період можливої експлуатації (тривалість сприятливого погоднокліматичного періоду, купального чи лижного сезону), який визначає сезонність рекреаційних процесів і ритмічність туристичних потоків;

- територіальна зосередженість у місцях виникнення чи поширення, яка обумовлює тяжіння туристичної інфраструктури і туристичних потоків до місць їх концентрації;

- порівняно низька капіталомісткість і невисока вартість експлуатаційних затрат, що дозволяє досить швидко створювати інфраструктуру й отримувати соціальний та економічний ефект, а також самостійно використовувати окремі види ресурсів;

- багаторазовість використання при дотриманні норм раціонального природокористування і проведення заходів із рекультивації та благоустрою;

- універсальність, яка дозволяє використовувати один і той же ресурс для організації різних видів рекреаційно-туристичної діяльності;

- масовість, унікальність, інформативність і доступність, від яких залежить потужність туристичних потоків і можливість створення інфраструктури;

- соціальність - незалежно від походження і використання, туристичні ресурси характеризуються «цільовим призначенням» - покращання соціальних параметрів у суспільстві.

У географії рекреації і туризму склалися основні підходи до оцінювання туристичних ресурсів:

- психолого-естетична оцінка, коли аналізується характер емоційної дії природного чи культурного середовища на туристів, оцінюється атрактивність (привабливість) природних і культурно-історичних об'єктів і можливість прояву «синдрому Стендаля»²;

- технологічна оцінка, яка дозволяє визначати придатність ресурсів для організації певних видів туризму на даному етапі розвитку продуктивних сил, оцінити можливість формування туристичних комплексів і визначити обсяг потенційних затрат;

- рентна або грошова оцінка, яка дозволяє визначати економічну ефективність використання природних ресурсів у туризмі у межах певних територій, регіонів, країн і порівнювати її з іншими формами господарського використання;

---

² «синдром Стендаля» або флорентійський синдром - психопатологічний розлад, при якому вплив, який чиниться творами мистецтва на психіку людини, виражається у певних фізіологічних змінах. Типові ознаки - прискорене серцебиття, запаморочення, можлива втрата свідомості і навіть галюцинації. З'являються вони в той момент, коли людина знаходиться під впливом творів мистецтва. Саме тому найчастіше синдром Стендаля проявляється в картинних галереях, в музеях, на виставках - тобто там, де зосереджено відразу багато творів мистецтва. Однак прояви може спричинити і надмірна краса природи: вид чудового пейзажу або природного явища, тварини або неймовірно прекрасної людини. [9].

- медико-біологічна або фізіологічна оцінка, при якій з'ясовується ступінь комфортності природного середовища для організації певних видів рекреаційно-туристичної діяльності й оцінюється ймовірність проявів метеотропних реакцій організму людини і розвитку метеопатії;

- кадастрова оцінка, яка проводиться офіційними установами і містить систематизовані зведені відомості про території, призначені для організації туристичної діяльності, відпочинку і відновлення здоров'я людини. Кадастрова інформація доповнюється й іншими характеристиками, такими як оцінка ступенів складності маршрутів та їх доступністю для різних груп туристів, віддаленістю від головних промислових, транспортних, культурних центрів тощо;

- бальна оцінка, яка застосовується у тих випадках, коли будь-яке явище чи ресурс не піддається точному виміру, але є потреба хоча б у приблизному його оцінюванні, а також тоді, коли немає потреби в точному вимірі явища.

Лекція 4. ТУРИСТИЧНІ РЕСУРСИ УКРАЇНИ, ЇХ ВИДИ ТА РОЗМІЩЕННЯ

Туристичні ресурси - це поєднання компонентів природи та історико-культурних цінностей, які є факторами задоволення рекреаційних і пізнавальних потреб людини [10]. Весь комплекс туристичних ресурсів поділяється на три основні категорії:

Природні ресурси (клімат, водні ресурси, природні лікувальні ресурси, рослинний і тваринний світ, природний ландшафт тощо);

Історико-культурні ресурси (археологічні, історичні, етнографічні об'єкти, пам'ятки архітектури та містобудування, твори монументального мистецтва, центри прикладного мистецтва та народні промисли, заклади культури, фольклор тощо);

Соціально-економічні ресурси (трудові ресурси, життєвий рівень населення, культурний розвиток громадян, транспортна забезпеченість, матеріально-технічна база, підприємницька діяльність тощо)

Туристичні ресурси використовують для задоволення основних потреб туристів:

- ознайомлення з різноманітним природним ландшафтом (огляд краєвидів, визначних природних об'єктів тощо);

- відвідування об'єктів культури (пам'яток культурної спадщини, сучасних закладів культури тощо);
- заняття фізичними вправами (пішохідні подорожі, участь у спортивних заходах, плавання тощо);
- здійснення аматорських інтересів (збір грибів та ягід, рибальство, полювання тощо);
- забезпечення якості туристичної подорожі (економічна доступність, наявність комфортних місць розміщення, належний рівень обслуговування тощо).

Кліматичні ресурси мають важливе значення для розвитку рекреації й туризму, вони забезпечують комфортні умови для тривалого і короткочасного відпочинку населення та сприяють здійсненню різних видів туризму.

Клімат - це багаторічний режим погоди, властивий даній місцевості, особливості якого визначаються надходженнями сонячної радіації, процесами циркуляції атмосфери та характером підстилаючої земної поверхні. Дія кліматоутворюючих факторів залежить від географічних характеристик даної місцевості - географічної широти, висоти над рівнем моря, орографії, розподілу моря і суходолу, наявності льодового та снігового покривів та ін.

На основі властивостей клімату базується "кліматолікування":

- аеротерапія (контакт організму з відкритим, свіжим повітрям),
- геліотерапія (сонячне опромінювання),
- таласотерапія (перебування біля моря під дією повітря насиченого солями, озоном, фітонцидами, летючими ароматичними речовинами) [10].

Ландшафт (географічний) - це природний чи антропогенний (змінений під впливом діяльності людини) територіальний або акваторіальний комплекс, генетично однорідна ділянка (сегмент) ландшафтної сфери з єдиним геологічним фундаментом, однотипним рельєфом, гідрокліматичним режимом, поєднанням ґрунтів і біоценозів і характерною для неї морфологічною структурою. Компоненти ландшафту - це гірські породи, вода, лід, сніг, ґрунт, повітряні маси, рослини і тварини.

Класи ландшафтів об'єднують природні комплекси з однаковими загальними морфоструктурними ознаками - це рівнинні та гірські ландшафти.

У межах класів виділяються різні типи ландшафтів: до класу рівнинних східноєвропейських ландшафтів відносяться - мішанолісові, широколистянолісові, лісостепові, степові, сухостепові та інші типи ландшафтів; до класу гірських ландшафтів - східно-карпатські: гірські, лучно-лісові, мішанолісові, субальпійські тощо та кримські: гірські, лучно-лісові ландшафти, мішанолісові, яйлинські тощо. Окремі типи становлять ландшафти Південного берега Криму, заплав річок, приморських рівнин, озер і боліт.

На території України виділено шість природних ландшафтних рекреаційних зон: Поліська, Лісостепова, Степова, Приморська, Карпатська та Гірсько-Кримська, в тому числі 14 підзон та 8 районів [10].

Природні лікувальні (курортні) ресурси - це мінеральні і термальні води, лікувальні грязі та озокерит, ропа лиманів та озер, морська вода, природні об'єкти та комплекси із сприятливими кліматичними умовами, придатні для використання з метою лікування, медичної реабілітації, профілактики захворювань і організації відпочинку.

За цінністю природних лікувальних ресурсів курорти України поділяються на курорти державного значення з унікальними ресурсами та місцевого значення із загальнопоширеними ресурсами; за властивостями природних лікувальних ресурсів - на бальнеологічні, грязьові, кліматичні курорти та змішаного профілю.

Основою розвитку **бальнеологічних курортів** є гідромінеральні ресурси, які представлені в Україні найрізноманітнішими лікувальними та мінеральними водами, що використовуються як з лікувальною метою, так і як столові напої і розповсюджені практично на всій території країни.

Основою **розвитку грязьових курортів** є природні лікувальні грязі - торфові, мулові сульфідні, сапропелеві та сопочні, які утворюються у місцях поблизу морів, заток, озер, боліт тощо. На території України експлуатується більше 100 родовищ лікувальних грязей. Широко відомим лікувальним засобом є озокерит (гірський віск). Найбільшим у світі за своїми запасами є Бориславське родовище озокериту, який набув широкого практичного застосування на курорті Трускавець [10].

Природні рекреаційні ресурси - це природні та природно-технічні геосистеми, тіла, явища природи, які мають комфортні властивості для рекреаційної діяльності і їх можна використати для її організації протягом певного часу

До природних рекреаційних ресурсів відносяться:

- кліматичні та ландшафтні ресурси, у тому числі переважно лісові та інші рослинні природні комплекси (рослинні ресурси),
- водні об'єкти ландшафту (водні ресурси),
- тваринний світ (мисливські ресурси),
- ландшафт морських берегів (пляжні ресурси),
- карстові порожнини (спелеологічні ресурси) тощо.

Ліси, в тому числі і придатні для туристичних, рекреаційних функцій, займають в Україні понад 8 млн. га території країни. Природна рослинність України багата за флористичним складом (близько 30 тис. видів), її покрив зберігся приблизно на 1/3 території у дещо зміненому вигляді. Тваринний світ - різноманітний, має понад 44 800 видів, в тому числі птахів - понад 300 видів, риб - 270 видів тощо [10].

Водні об'єкти - це сформовані природою або створені штучно об'єкти ландшафту чи геологічні структури, де зосереджуються води (річка, озеро, море, водосховище, канал тощо). В Україні близько 160 річок довжиною понад 100 км, такі як Дніпро, Дунай, Дністер, Південний Буг, Десна тощо.

Широка мережа озер, яких налічується близько 3 тис., заплавні озера великих і середніх річок (близько 2 тис.), карстові озера Волині (понад 80), Поділля (близько 150), Карпат (понад 30), і такі унікальні озера як Світязь на Волині, Синевир в Карпатах та інші. На Азово-Чорноморському узбережжі поширені закриті лимани (Дністровський, Тилігульський, Хаджибейський та інші). В Україні налічується понад 850 водосховищ та близько 24 тис. ставків, що придатні для рибальства, греблі, водного спорту.

Пляжні ресурси морських берегів Азово-Чорноморського узбережжя України займають близько 1300 км берегової смуги. На Чорноморському узбережжі зосереджено близько 64% пляжних ресурсів; на Азовському 36%.

Спелеологічні ресурси - карстові порожнини (печери) розташовані на досить обмеженій території (у Карпатах, на Поділлі, на Буковині), хоча карстові форми рельєфу без печер є характерними майже для 30% території України. Серед 130 печер Подільсько-Буковинської карстової області - 5 є найдовшими у світі, використовуються для спелеотуризму. Деякі печери мають особливий мікроклімат для спелеотерапії - лікування хворих на бронхіальну астму алергічної форми, як, наприклад, у м. Солотвино (Закарпаття), де з 1968 р. функціонують дві солоні шахти та алергологічна лікарня [10].

До курортних та рекреаційних ресурсів відносяться також землі оздоровчого та рекреаційного призначення для розвитку курортів, зон відпочинку та туризму - земельні ділянки санаторіїв, будинків та пансіонатів відпочинку, туристичних закладів, дитячих оздоровчих таборів, парків та зелених зон навколо поселень тощо.

В рекреаційних цілях використовуються також дачні та садівничі товариства, зони стаціонарної та регульованої рекреації національних природних парків, регіональних ландшафтних парків та біосферних заповідників, курорти, курортні ліси та парки тощо.

Природно-заповідний фонд (ПЗФ) становлять ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти, які мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділяються з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу.

До природно-заповідного фонду належать:

природні території та об'єкти - біосферні заповідники, природні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища;

штучно створені об'єкти - ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Історико-культурні туристичні ресурси - це сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь матеріальних об'єктів культурної спадщини (цінні споруди, визначні місця, природні комплекси тощо) та творів історичної духовної спадщини (описи історичного минулого, пам'ятки мистецтва, усна традиція тощо).

До матеріальних об'єктів культурної спадщини відносять [11]: об'єкт культурної спадщини, пам'ятка, історичне населене місце, історичний ареал населеного місця. Об'єкти культурної спадщини поділяються за типами (споруди, комплекси, визначні місця) та за видами (археологічні, історичні, архітектурні тощо).

Історична духовна спадщина - це сліди життя і людської діяльності у минулому, переважно у письмовому вигляді, пам'ятках мистецтва, у усній традиції, мові, звичаях і праві; охоплює багато напрямів: народознавство та краєзнавство, національна символіка та образотворче мистецтво, народні традиції та фольклор тощо.

До історичної духовної спадщини відносяться:

- сторінки української прадавнини,
- етнічної історії та розселення в світі українців;
- особливості громадського побуту, календарних звичаїв та обрядів;
- своєрідність народного житла, традиційного одягу, народного харчування,
- відомості про народні знання та вірування,
- народний етикет,
- храмове мистецтво

Історична спадщина охоплює як матеріальні нерухомі пам'ятки, так і історичні твори-пам'ятки філософської думки, описи історичного минулого, історичні письмові розповіді, що стосуються певного періоду історії, району або проблеми [10].

До соціально-економічних туристичних ресурсів відносять: демографічні тенденції, життєвий рівень населення, зайнятість населення, культурний розвиток громадян, наявність вільного часу, транспортна мережа, туристична інфраструктура, економічна ефективність господарської діяльності в цій галузі тощо.

Станом на 1 січня 2020 року на території України, (не враховуючи тимчасово окупованих територій Донецької і Луганської областей та Автономної Республіки Крим, що не враховуються з 2014 року) за оцінкою Державної служби статистики України чисельність населення складала 41 млн наявного населення [12]. Чисельність населення в Україні має тенденцію до скорочення, знизився середній розмір сім'ї до 3 осіб і менше, при цьому працюючого населення, що формує матеріальну основу сім'ї, забезпечує організацію відпочинку родини та відноситься до основного контингенту туристів, налічується близько 40,0% від кількості всього населення працездатного віку [10].

Високий *життєвий рівень населення* формується при наявності стабільних доходів у вигляді оплати праці, пенсій, прибутку від власності тощо, які б значно перевищували поточні витрати і були б підґрунтям для участі у туристичних заходах. Відсутність матеріальних можливостей не дозволяють більшості громадян України здійснювати свій відпочинок в оздоровчих та туристичних закладах. Тому розвиваються нові альтернативні форми туризму, серед яких виділяється сільський туризм в місцях з

етнічними особливостями, екологічний туризм на територіях природних комплексів, а також відпочинок на берегах річок та озер тощо .

Зайнятість населення на підприємствах туристичної галузі в Україні є значно меншою (близько 1%) у порівнянні з розвинутими країнами (США, Іспанія, Австрія та Швейцарія та інші), де кількість працюючих у сфері туризму орієнтовно становить 7,0-14,0% від загальної кількості економічно активного населення [10].

Культурно-освітній рівень населення має важливе значення для розгортання масового туристично-екскурсійного руху. З підвищенням культурно-освітнього рівня людей змінюються їх духовні цінності, світогляд, потреби до самовдосконалення - потяг до знань, літератури, мистецтва, історії, культурної спадщини. Все це посилює прагнення людей глибше пізнати історію свого краю, познайомитись з видатними пам'ятками минулого, природою, життям і звичаями народу в різних регіонах України.

Наявність вільного часу у населення є необхідним фактором для задоволення його фізичних та духовних потреб.

Туристична інфраструктура - це сукупність туристичних підприємств і організацій, об'єктів і споруд, транспортних мереж і інженерних комунікацій, які забезпечують здійснення туристичної діяльності [10].

Туристична інфраструктура складається з 2-х частин: безпосередньо з матеріально-технічної бази туризму та інших об'єктів, які мають загальногосподарське значення (шляхи, системи водопостачання та каналізації, електричні мережі тощо) і одночасно необхідні для організації туризму.

Матеріально-технічна база туризму складається з об'єктів розміщення туристів, підприємств харчування, закладів культури, побутового обслуговування та спорту, підприємств виробництва і реалізації сувенірної продукції та товарів туристичного попиту, транспортних засобів, інженерних споруд тощо.

Однією з важливих складових туристичної інфраструктури є транспортні мережі, які безпосередньо сприяють розвитку туристично-екскурсійного руху.

Важливе значення надається створенню системи **міжнародних транспортних коридорів**, які стануть стимулом для більш інтенсивного розвитку туризму в Україні. Через Україну проходять 4 міжнародні транспортні коридори. До цих транспортних коридорів тяжіють території та

об'єкти рекреаційного призначення та міжнародного туризму в радіусі годинної доступності.

За даними Державної служби статистики України станом на 1 січня 2018 року в Україні довжина шляхів загального сполучення складає:

залізничних колій загального користування – 19,8 тис. км (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.), у тому числі електрофікованих 9,3 тис. км;

автомобільних доріг загального користування – 16,3 тис. км, в т.ч. із твердим покриттям – 15,9 тис. км;

річкових судноплавних шляхів загального користування – 2,1 тис. км [13]

Лекція 5. ПОНЯТТЯ РАЙОНУВАННЯ ТЕРИТОРІЙ, ЙОГО СУТНІСТЬ. КРИТЕРІЇ ТА ЕТАПИ РАЙОНУВАННЯ

Районування цікавило багатьох вчених, але й досі немає єдиного загальноприйнятого підходу до проведення районування природних та соціально-економічних явищ.

Районування (англ. *zoning, regionalization*, нім. *Rayonierung*) - (від фр. *rayon*) - поділ територій за певними ознаками - адміністративними, економічними, фізико-географічними, геологічними, гідрографічними, сейсмічними тощо. Це процес і результат розчленовування території на райони або виявлення, виділення і розмежування ареалів в будь-якому середовищі. Районуванню завжди передують конкретна мета – від зручності дослідження і відображення феноменів, що вивчаються, до розв'язання прикладних задач адміністративно-територіального поділу, управління, впливу на економіку при директивному або індикативному плануванні, проведення регіональної політики і тощо [14].

Районування поділяють на одиничне і загальне. За одиничного використовується яка-небудь одна провідна ознака: компонент природного середовища або вид діяльності (галузь господарства).

При загальному районуванні – поєднання ознак, що дозволяє виділяти комплексні або інтегральні райони за характерними поєднаннями природних або суспільних ознак. Результатом служить мережа районів, що відображає специфіку районованого простору і внутрішньо властиву

територіальній організації ієрархічність геосистем. При цьому райони як одного, так і різних рівнів ієрархії повинні відповідати наперед заданим типологічним і класифікаційним характеристикам.

Види районування:

- районування природних явищ та складових географічної оболонки землі
- суспільно-географічне районування
- районування явищ антропогенних впливів
- історико-етнографічне районування.

При проведенні будь-якого виду районування об'єктом дослідження виступає сукупність елементів живої, неживої природи і людини, які при взаємодії між собою забезпечують існування та удосконалення географічних систем з врахуванням просторових відмінностей та зв'язків у межах суспільно-географічних комплексів.

Етапи районування

1. На першому етапі районування необхідно виявити і оцінити вплив чинників районоутворення. Можуть бути природні (кліматичні, тектонічні) антропогенні, екологічні, економічні, організаційно-управлінські.

2. На основі пізнання чинників та закономірностей районоутворення можна сформулювати принципи, визначити критерії та показники районування

Принципи районування – вихідні положення, правила поділу території на територіальні частини.

1. Однорідність території, для якої характерний певний прояв явища. Виділення районів як однорідних утворень має практичне значення, оскільки для кожного з районів повинен бути передбачений характерний набір ознак даного явища.

2. Відповідності адміністративно-територіального устрою держави, що передбачає врахування адміністративних меж, що вже склались, при проведенні районування.

3. Перспективності виділеної мережі районів, що передбачає врахування проявів явища.

4. Врахування взаємозв'язків між природними та іншими характеристиками про проведенні кожного конкретного виду районування.

При здійсненні районування території необхідно дотримуватись таких вимог як неперервність, неповторюваність, одномасштабність, які іноді називають вимогами до районування.

Визначення **критеріїв та показників районування** є ключовим елементом, який істотно впливає на кінцевий результат – конфігурацію районів [15].

Економічне районування - це науково-обґрунтований територіальний поділ території країни, регіону чи всього світу на систему економічно збалансованих частин - економічних районів, які склалися історично або в процесі розвитку продуктивних сил на основі суспільного поділу праці.

Економічне районування формується головним чином під впливом економічних факторів: максимально вигідної продуктивності при мінімальних коштах виробництва, транспорту, розподілу й споживання, але на нього також мають значний вплив і такі неекономічні фактори, як урядова політика, міжнародні стосунки, адміністративне право, національно-культурні особливості населення тощо.

Економічний район визначається як поняття, яке широко використовується в різних галузях знань і означає територію, що вирізняється подібним рівнем розвитку, фізико-географічною, історичною, технічною, соціально-демографічною, і, в першу чергу, економічною спільністю - сталістю структури головного комплексу внутрішніх і зовнішніх міжгалузевих зв'язків, внутрішньою кооперацією, інтеграцією, зовнішньою спеціалізацією.

Виділяють три основних види економічного (суспільно-географічного) районування:

- загальне (або інтегральне),
- міжгалузеве
- галузеве.

Інтегральне районування відображає просторову взаємодію всіх компонентів суспільно-географічних комплексів на певній території. Це районування передбачає розчленування території як цілісного природничо-соціо-економічного явища. **Загальне районування** охоплює природу й усе народне господарство певної країни з усіма його галузями та зв'язками. Інтегральне економічне районування розглядає всю сукупність продуктивних сил території як регіональний виробничий комплекс, в основі якого знаходяться наявні у даному регіоні територіально-виробничі комплекси

різних рівнів та ступенів сформованості. **Інтегральне районування** здійснюється на різних ієрархічних рівнях. Таких рівнів виділяють від 2-ох до 4-ох. Найпоширенішою думкою є необхідність проведення **макро-, мезо- і мікрорайонування**.

Суспільно-географічне районування дозволяє в процесі комплексного планування діяльності людини на окремій території тісніше пов'язати регіональні інтереси із загальнодержавними. Господарські райони є основою гармонійного поєднання галузевого, територіального і програмно-цільового аспектів функціонування; вони є своєрідною формою географічного управління народним господарством, що полягає в ефективнішому використанні трудових ресурсів, багатоплановому використанні природної сировини, удосконаленні процесу природокористування.

Крупні (інтегральні) економічні райони (макрорайони) — це найбільші територіальні формування, які об'єднують декілька адміністративних областей, або адміністративні області з автономною республікою [16].

Часто в межах макрорівня виділяють 2 підрівні: виділення великих макрорайонів (які характеризуються обов'язково наявністю ядра – великої господарської агломерації), та малих макрорайонів, які не обов'язково мають ядро (воно може знаходитись у стадії формування або й взагалі бути відсутнім), проте мають виражену спеціалізацію господарства та цілісність зв'язків у межах промислових комплексів та інших форм просторової організації виробництва.

Макрорайонування є науковим інструментом довгострокового прогнозування, планування розміщення продуктивних сил і управління ними на державному рівні. Воно завжди здійснюється відповідно до певних цілей розвитку держави, тобто є цільовим або проблемно орієнтованим. Одним із завдань районування є забезпечення керованості розвитку держави. Підґрунтям такого поділу об'єктивно є територіальний поділ праці, який склався історично. В межах великих суспільно-географічних районів створюються міжрайонні господарські бази, забезпечується раціональна спеціалізація, комбінування і особливо кооперування виробництва, встановлюються господарські пропорції, проводяться балансові розрахунки. В межах основного суспільно-географічного району відбувається найповніше узгодження природно-ресурсної, виробничої, містобудівної, інфраструктурної і адміністративно-політичної підсистем і задаються стратегія і загальний темп їх розвитку.

Середні (інтегральні) економічні райони є підрайонами крупних економічних районів й окреслюються межами адміністративної області або автономної республіки. На території цих районів знаходяться ядра крупних районних територіально-виробничих комплексів або їх складові частини. Мезорайони є господарсько-адміністративною цілісністю, яка включає промислові центри і міста різної величини, місцеву промисловість, агропромислову діяльність, роботи з районного планування. Мезорайонування є методом середньострокового комплексного планування і координації діяльності людини. Ці райони використовуються як для прогнозування рівня розвитку виробництва і невиробничої сфери та розробки державних програм галузевого розвитку, так і для управління господарською діяльністю.

Малі райони (мікрорайони) пов'язані з низовим адміністративно-господарським районуванням. їх територія відповідає території декількох адміністративних районів, окреслених в межах області. Територія малого району може охоплювати велике місто (наприклад, Київ, Одесу, Харків). Найбільш поширеними виробничими поєднаннями тут є локальні аграрно-промислові комплекси (завод, цех і сировинна зона). Використовуються для поточного планування і оперативного управління розвитком виробництва. Мікрорайонування використовується для середньострокового і особливо термінового планування, оперативного управління життям людей, а також територіального проектування.

Міжгалузеве господарське районування делімітує міжгалузеві комплекси як єдність декількох галузей (видів діяльності) на різних рівнях територіальної спільності. Відмінністю міжгалузевих комплексів від інтегральних є менше число галузей (компонентів) і вужча повнота зв'язків між ними. Прикладом таких утворень є агропромислові, лісопромислові, еколого-економічні, виробничо-торгові, транспортно-економічні та інші райони.

Галузеве районування поряд з міжгалузевим є обов'язковою аналітичною передумовою встановлення границь інтегральних суспільно-географічних районів. Галузеве районування вивчає особливості розміщення і проблеми розвитку окремих складових продуктивних сил та галузей виробництва (природно-ресурсне, агрокліматичне, промислове, агропромислове, демографічне районування). Галузеві економічні, соціально-

економічні та інші райони є складовою частиною загальних економічних районів.

В залежності від переслідуваних цілей розрізняють також пізнавальний і перетворювальний напрямки районування. Пізнавальний рівень переслідує вивчення природного, демографічного і економічного потенціалу країни шляхом виділення однорідних територій. Він дозволяє накопичувати статистичний матеріал, створюючи тим самим базу для переходу на перетворювальний рівень. Перетворювальний рівень районування пов'язаний з розробкою і реалізацією перспектив раціонального використання природного, демографічного і економічного потенціалу та відповідним виділенням регіонів з метою максимально ефективного використання їхніх ресурсів.

Адміністративне районування здійснюється для проведення адміністративно-територіального устрою держави.

Районування за рівнем природно-техногенної безпеки – це поділ території на окремі частини, що відрізняються від інших специфічним поєднанням природно-техногенних небезпек. Ознаками районів є: 1) характер небезпеки (переважання природних або техногенних небезпек); 2) рівень небезпеки. Рівень небезпеки може бути оцінений у абсолютних показниках (рівень індивідуального ризику смерті) та відносних – різні інтегральні показники безпеки, що дозволяють порівнювати різні територіальні одиниці за показником безпеки [17].

Лекція 6 ВИДИ РАЙОНУВАННЯ ТЕРИТОРІЙ.

Районування територій є предметом вивчення різноманітних наукових дисциплін, тому для кращого освоєння та управління та подальшого розвитку території необхідно виділяти певні території з однорідними ознаками.

У найбільш загальному розумінні під **районуванням** розуміється процес багатофакторного поділу території на множину непересічних цілісних районів, що є компактними згущеннями деяких вихідних чарунок (точок) як у тривимірному фізичному, так і в багатомірному ознаковому просторі. Терміном "районування" позначають як метод пізнання, так і результат застосування цього методу. Під районуванням розуміємо поділ території на окремі частини, що відрізняються від інших специфічними ознаками та характеристиками [14].

Принципи районування – вихідні положення, правила поділу території на територіальні частини.

Нормативний принцип районування полягає у досягненні мети максимального задоволення рекреаційних потреб суспільства при раціональному використанні рекреаційних ресурсів, підвищенні ефективності територіального поділу праці й інтеграції рекреаційних функцій. При виділенні рекреаційних районів беруть до уваги існуючий адміністративно-територіальний устрій.

Види районування територій:

1. Фізико-географічне районування України
2. Гідрографічне
3. Гідрогеологічне
4. Геоморфологічне
5. Металогенічне
6. Сейсмічне
7. Геодинамічне
8. Агрогрунтове
9. Кліматичне тощо

У межах географічної оболонки сформувалися різноманітні і неоднакові за розмірами природні (фізико-географічні) регіони, для кожного з яких характерне певне поєднання ландшафтів. Для виокремлення цих регіонів за приналежністю до материків, географічних поясів, природних зон, встановлення підпорядкованості за розмірами і особливостями природних умов, їх досліджують комплексно та на основі цих досліджень складають карти фізико-географічного районування.

Фізико-географічне районування - це виявлення порівняно однорідних за природними умовами регіонів, які відрізняються своєю ландшафтною структурою. Виділяють такі одиниці фізико-географічного районування: країна, зона, підзона, провінція, область.

Фізико-географічні країни - це великі частини суходолу, що займають сотні тисяч і навіть мільйони квадратних кілометрів. Їх утворення і розвиток пов'язані з великими тектонічними структурами (платформи, складчасті області). Розрізняють рівнинні і гірські фізико-географічні країни, які характеризуються властивими їм системами ландшафтної зональності. Рівнинна територія України належить до країни, що розташована в межах давньої докембрійської платформи, фундамент якої перекритий товщею

мезозойських і кайнозойських відкладів. Ландшафтні зони на рівнинній частині території України змінюються з півночі на південь. Українські Карпати і Кримські гори - фізико-географічні країни, що чітко відмежовуються від рівнинної частини.

Фізико-географічна зона - це частина природної країни. На рівнинних територіях зони зберігають широтне або близьке до нього простягання. Природні умови кожної фізико-географічної зони мають свої, що залежать від широти місця, співвідношення тепла і вологи, характер циркуляції атмосфери. Внаслідок цього в межах зони існують типові для неї гідрологічні і теплові умови, що є вирішальним чинником формування зональних типів ґрунтів, рослинності і тваринного світу. Основною ознакою фізико-географічної зони є переважання в її межах певного зонального типу ландшафтів. У межах рівнинної частини України виділяють зону мішаних хвойно-широколистих лісів, лісостепову і степову зони. -У межах природних зон виділяють підзони.

Фізико-географічна підзона - частина зони, що виділяється в її межах за умовами зволоження. Підзони, як і зони, мають горизонтальне простягання. В різних зонах підзональні особливості виражені неоднаково. Нечіткість меж підзон пов'язана зі складом антропогенових відкладів та особливостями рельєфу, що поряд з відмінностями кліматичних і гідрологічних умов в межах зони зумовлює неоднорідність ландшафтів. На рівнинній частині України підзональні фізико-географічні одиниці виділяються не в усіх зонах. У зоні мішаних хвойно-широколистих лісів та в Лісостепу підзон немає. Степова зона України залежно від умов зволоження, теплозабезпечення, характеру ґрунтового-рослинного покриву, фізико-географічних процесів окремих її частин поділяється на північностепову, середньостепову і південностепову підзони.

Фізико-географічна провінція - частина зони або підзони в рівнинній чи гірській країні. Виділяється у зв'язку з неоднорідністю поверхні зони, віддаленістю окремих її частин від океану, різним характером впливу на неї повітряних мас, ступенем континентальності клімату. Під час виділення провінцій як одиниць фізико-географічного районування враховують також історію розвитку території в антропогені (вплив материкових зледенінь, наступ морів, новітні тектонічні рухи).

Фізико-географічні відмінності провінцій лісостепової і степової зон України найбільш чітко представлені в межах височин та низовин (Придніпровська, Причорноморська, Північнокримська та ін.).

Фізико-географічна область - складова частина фізико-географічної провінції. Під час визначення меж областей враховують їх приуроченість до тектонічних структур, положення над рівнем моря, ступінь розчленування поверхні, склад гірських порід, поширення певних фізико-географічних процесів [18].

Гідрографічне районування - поділ території на гідрографічні одиниці, який здійснюється для управління, використання та охорони водних ресурсів. **Гідрографічними одиницями** є: район річкового басейну, річковий басейн, суббасейн. **Район річкового басейну** - основна одиниця управління в галузі використання, охорони вод та відтворення водних ресурсів, що складається з річкового басейну (сусідніх річкових басейнів) та пов'язаних з ними підземних водних об'єктів та лиманів у межах території України. Річковий басейн - частина земної поверхні, стік води з якої послідовно через пов'язані водойми і водотоки здійснюється в море або озеро.

Суббасейн - частина річкового басейну, стік води з якої послідовно через пов'язані водойми і водотоки здійснюється до головної річки басейну або водогосподарської ділянки нижче за течією.

В Україні виділено 9 районів основних річкових басейнів: Вісли, Дунаю, Дністра, Південного Бугу, Дніпра, річок Причорномор'я, Дону, річок Приазов'я, річок Криму). У межах деяких районів річкових басейнів виділяються як гідрографічні одиниці суббасейни: Дунаю - 3 суббасейни; Дніпра - 4; Дону - 2. Всього 9 суббасейнів. Кількість гідрографічних одиниць затверджується центральним органом виконавчої влади - Державним агентством водних ресурсів України.

Гідрогеологічне районування - розподіл території на райони, що розрізняються умовами формування (живлення, накопичення, розвантаження), залягання, поширення або характером використання підземних вод. Розрізняють загальне і спеціальне гідрогеологічне районування. Основна одиниця загального гідрогеологічне районування - артезіанський басейн, гідрогеологічний масив і інші., які виділяються на основі єдності закономірностей формування, розподілу підземних вод, регіональної спрямованості їх стоку і зв'язку з геологічними структурами.

Геоморфологічне районування – виділення ділянок земної поверхні, які характеризуються відносною однорідністю рельєфу. Комплексне геоморфологічне районування інтегрально враховує особливості морфології, генезису, геологічного віку елементів рельєфу. Геоморфологічне районування базується на поняттях про морфолого-генетичні типи рельєфу. Крім того, здійснюють диференційоване геоморфологічне районування – за окремими ознаками рельєфу: за характером морфоструктури і морфоскульптури, віку рельєфу, особливостях сучасних рельєфотвірних процесів тощо. При геоморфологічному районуванні виділяються такі супідрядні одиниці: провінції, області, райони тощо. Провінції – великі території, цільна геоструктурна одиниця. Області – виділяються за характерними особливостями мезорельєфу. Райони – територіально відособлені частини області.

Металогенічне районування (мінерагенічне) – виділення рудоносних площ (або площ розвитку рудних і нерудних корисних копалин) різного значення і розмірів, а також встановлення їх супідрядності.

Сейсмічне районування – розділення територій на райони різної сейсмічної активності. При проведенні сейсмічного районування враховуються результати наслідків землетрусів, що відбулися, розташування гіпоцентрів землетрусів різної сили, статистичні відомості про повторюваність землетрусів певних енергетичних класів, відомості про тектонічну і геоморфологічну будову. На картах сейсмічного районування для кожного району вказується інтенсивність можливих землетрусів, яка оцінюється звичайно за 12-бальною шкалою.

Геодинамічне районування - дозволяє встановити блокову структуру земної кори, визначити зони ризику в місцях активних розломів, тектонічно напружені зони, здійснювати розрахунки напруг, проникності, закономірності розподілу напруженого та газогідродинамічного станів та розробляти на цій основі рекомендації для проектування, будівництва та експлуатації різноманітних об'єктів нафтогазової та гірничо-хімічної промисловості, енергетики, транспорту тощо.

Агрогрунтове районування - природно-географічне районування певної території залежно від переважаючих ґрунтів задля оптимального використання земельних ресурсів. Агровиробнича цілеспрямованість агрогрунтового районування включає клімат, склад і будову ґрунтотвірних порід, умови поверхневого і ґрунтового зволоження, напруженість ерозійних

процесів, структуру рослинного та ґрунтового покриву та ін. Але основним показником для агроґрунтового районування є ґрунтовий покрив. Система агроґрунтового районування передбачає введення фізико-географічних (ґрунтових) таксономічних одиниць - зона, підзона, провінція, район, підрайон, мікрорайон тощо. Таксономічна система агроґрунтового районування України включає виділення ґрунтово-біокліматичних поясів як сукупності ґрунтових зон і гірських ґрунтових провінцій, подібних за кліматичними й радіаційними умовами. Агроґрунтове районування дає змогу раціонально розміщувати основні сільськогосподарські культури за зональним ґрунтово-кліматичним принципом.

Кліматичне районування – виділення на поверхні Землі або в окремих її частинах (материк, океан, країна тощо) територій з порівняно однорідними кліматичними умовами, зумовленими спільністю кліматоутворювальних процесів. За допомогою кліматичного районування розробляють класифікацію клімату. Розрізняють кліматичне районування загальне (генетичне) та галузеве (прикладне).

Лекція 7. РЕКРЕАЦІЙНЕ РАЙОНУВАННЯ. Частина 1

Рекреаційне районування - вид функціонального, галузевого районування, що відображає тільки один аспект (рекреацію), який може бути адекватно описаний на фундаментальній основі. Головними ознаками рекреаційного районування є рівень рекреаційної освоєності території і структура рекреаційних функцій (лікувальної, оздоровчої, туристської, екскурсійної). Зонування території за ступенем комфортності проводиться і на рівні складання генеральних планів курортних зон і окремих рекреаційних об'єктів. При цьому слід дотримуватися загальногеографічних принципів районування: об'єктивності, багатоаспектності, ієрархічності і конструктивності [2].

Існує кілька видів районування. За тим, який набір ознак (параметрів, характеристик) території використовується, виділяють наступні види районування:

- вибіркоче,
- галузеве
- комплексне.

Виділяються райони трьох типів:

- однорідні (гомогенні),
- конекційні (функціональні),
- конфігураційні.

Система методів районування складається з чотирьох підсистем: формування концептуальної моделі районування, виміру параметрів об'єкта районування, виділення районів, перевірки отриманих результатів.

При проведенні районування території виділяють планувальну структуру і функціональну спеціалізацію містобудівних об'єктів на різних територіальних рівнях.

Процес рекреаційного районотворення в загальному вигляді можна описати таким чином:

1 етап - існує не освоєна, але стратегічно важлива для соціокультурної системи (СКС) територія з потенційними рекреаційними ресурсами;

2 етап - починається швидке зростання нового рекреаційного району. Рекреація привертає велику кількість населення, яке освоюється в новому районі і залишається там постійно жити. У регіон інвестуються могутні засоби, створюється спеціалізована рекреаційна інфраструктура, орієнтована на обслуговування всієї СКС;

3 етап - після досягнення високого рівня соціокультурного освоєння, настає період зниження рекреаційної популярності району;

4 етап - стабілізація і переорієнтація рекреаційного району. Рекреаційні райони дуже рідко повністю втрачають свої первинні функції, і те, що розвивається з часом поліфункціональність, ніколи остаточно не витісняє рекреацію.

Особливості рекреаційної оцінки територій є основою для проведення рекреаційного районування. До основних чинників, що впливають на рекреаційну оцінку території, відносять: тривалість сприятливих температурних умов, наявність морського побережжя, характер рельєфу, наявність лісів, річок, озер і водосховищ, забезпеченість транспортними магістралями. До додаткових чинників відносять: наявність виходів підземних вод, характеристика пляжів, екскурсійні об'єкти природного і антропогенного характеру.

Складовою рекреаційного районування є туристичне районування - процес розчленовування території, при якому райони ідентифікуються за наявністю в них особливих рекреаційних ознак і виділяються туристичні райони, що відрізняються один від одного за набором і ступенем чіткості

ознак. У сучасній географії розвивається і концепція формування туристсько-рекреаційних систем, проектування яких у регіонах базується на виділенні різних композиційних, функціональних і планувальних елементів. Існує тісний зв'язок туристичних районів різного рангу з туристично-рекреаційними комплексами (ТРК), які є складними господарствами, куди входять лікувальні і оздоровчі установи, обслуговуючі підприємства і супутні галузі (підприємства торгівлі і громадського харчування, побутові, культурні і спортивні установи, екскурсійні об'єкти, дорожньо-транспортна мережа, сувенірне виробництво).

Туристичне районування проводиться з метою вдосконалення територіальної організації туристичної інфраструктури й рекреаційно-туристичної діяльності держави, кращої просторової організації сфери туризму, здійснення політики її регіонального розвитку та удосконалення управління рекреаційно-туристичною діяльністю. Просторова структура рекреаційно-туристичної сфери має розроблятися для об'єктів на всіх ієрархічних рівнях - починаючи від національного, регіонального (обласного), локального та місцевого.

Функціонування регіональних рекреаційних систем, як і багатьох галузей промисловості, є жорстко прив'язаним до природних ресурсів території, можна вважати фізико-географічне районування базовим для проведення рекреаційного районування території за ознакою "характерний тип планувальної структури рекреаційної системи". Даний процес має також враховувати особливості адміністративного поділу, впливу міст - центрів розселення, поділу території за річковими басейнами.

При рекреаційному районуванні виділяють наступні типи планувальної структури рекреаційних систем:

1. лінійного типу;
2. дисперсного;
3. Компактного;
4. променевого;
5. розосередженого

Лінійний (лінійно-пунктирний) рекомендується використовувати при розташуванні рекреаційних районів на узбережжях морів, прирічкових територіях і вздовж транспортних магістралей в природних зонах Степу і Лісостепу, частково в інших природних зонах. **Компактний** тип рекомендується використовувати у районах з компактними (значними)

рекреаційними ресурсами, переважно у зонах Полісся, частково в інших природних зонах. **Променевий** тип — при створенні рекреаційних районів у моноцентричних групових системах населених місць з рівномірно розподіленими, переважно значними, рекреаційними ресурсами у природних зонах змішаних (Полісся) і хвойних лісів, утворюється вздовж транспортних магістралей навколо крупних міст. **Розосереджений** тип рекомендується використовувати при формуванні рекреаційних районів в полі- (рідше в моно-) центричних групових системах населених місць з розосередженими (достатніми) природними ресурсами. **Дисперсний** тип - при утворенні рекреаційних районів у поліцентричних групових системах населених місць з обмеженими природними ресурсами.

Рекреаційне навантаження - це показник, який визначається кількістю рекреантів на одиницю площі за певний проміжок часу:

Критичне рекреаційне навантаження - таке навантаження, коли відбуваються деструктивні зміни природного середовища

Нормативне рекреаційне навантаження - це допустиме навантаження, яке не приводить до порушення стійкості природно-територіальних комплексів. За показником рекреаційного навантаження слід особливо стежити на територіях, що охороняються.

Територіальна рекреаційна система (ТРС) - це система взаємопов'язаних, природних, природно-соціальних, і соціальних компонентів, функціонування яких спрямоване на забезпечення рекреаційного попиту населення. Будь-яка рекреаційна територія є частиною земельного фонду у межах державних кордонів країни, або регіону [19].

Головною суспільною функцією ТРС є максимальне задоволення потреб населення у відпочинку, оздоровленні, лікуванні та підвищенні фізичного та духовного потенціалу. Центральним об'єктом функціонуючої ТРС є людина, рекреант.

Класифікація ТРС

За функціями:

- Лікувальні;
- Оздоровчі;
- Спортивні;
- Пізнавальні;

Залежно від власника земельного фонду:

- Землі державного користування;

- Землі комунальної або територіальної громади;
- Приватних фізичних та юридичних осіб;

Відповідно до часової ознаки:

- Постійні;
- Традиційні;
- Сезонні;
- Тимчасові

Лекція 8. РЕКРЕАЦІЙНЕ РАЙОНУВАННЯ. Частина 2

Рекреаційне (туристичне) районування – поділ території на певні таксономічні одиниці, що відрізняються спеціалізацією туристичного обслуговування, структурою **рекреаційно-туристичних** ресурсів та напрямками їх освоєння та охорони.

В процесі розвитку рекреаційного господарства відбувається поділ праці за географічним або територіальним принципами, в результаті чого відбувається закріплення за територіями певних видів рекреаційної діяльності. Поступово формуються рекреаційні райони з їх власним "обличчям" та визначаються як території різного таксономічного рангу, набір рекреаційних ресурсів, об'єктів і послуг яких є помітно відмінним від інших територій такого самого таксономічного рангу.

Рекреаційні райони поділяються на два типи. В одному з них рекреаційне господарство домінує над усіма іншими галузями. Такі райони можна назвати **рекреаційно переважальними**.

Рекреаційні райони, у яких в структурі валового внутрішнього продукту рекреація і туризм є важливою, але не переважальною, складовою називаються **рекреаційно недостатніми** [2].

За сутністю рекреаційний район фактично є одним з видів галузевих районів, однак рекреаційні райони все більше перетворюються на рекреаційно переважальні. Рекреація і туризм стають своєю галуззю - організатором усього соціально-економічного життя свого регіону і всі інші галузі цієї території вимушені підпорядковувати свої інтереси потребам домінуючої і стратегічно найперспективнішої галузі того чи іншого економічного району.

Рекреаційне районування полягає у пошуку, виокремленні та картографуванні **ядер районоутворення**. Ними є певні поселення, які

функціонують на базі використання рекреаційних ресурсів. Окремі ядра районоутворення неминуче розширюють зв'язки між собою, врешті-решт поширюючи власні "поля впливу" спочатку до їх зіткнення, а потім і накладання. Тому спостерігаються **різні стадії формування рекреаційних районів**: від одно- до поліядрових, від просторово несумісних "полів впливу" до їх накладання одне на одного.

Процес рекреаційного районування, наслідком якого є виокремлення рекреаційних районів, є доволі суб'єктивним, в якому багато залежить від мети, яку ставить перед собою дослідник, та рівня повноти врахування ним районоутворюючих чинників, що сильно впливає на результати районування.

Хоча схем рекреаційного районування не так вже й багато, вони залежно від принципів, критеріїв, власних уподобань дослідників і іноді доволі суттєво відрізняються. Донині немає обґрунтованих універсальних кількісних показників, які можна було б покласти в основу рекреаційного районування, внаслідок чого панує оціночний підхід, що базується на певному рівні наукового досвіду дослідника [2].

У рекреаційному районуванні можна скористатися підходом професора К. Мезенцева, який пропонує для суспільно-географічного районування виокремлювати такі три етапи:

- 1) виокремлення ядер районоутворення;
- 2) делімітація регіонів;
- 3) аналіз структури регіонів.

Єдиного універсального показника районоутворення немає. Необхідно використовувати якнайбільшу кількість змінних величин. Для визначення взаємного впливу ядер районоутворення, а отже, і першої, найважливішої стадії рекреаційного районування придатна формула потенціалу поля.

Рекреаційні райони мають декілька особливостей. Головна з них полягає не стільки в сезонності функціонування, скільки в масових міграціях людей, іноді з усієї планети, до цих територій. Це приводить до просторово-територіального перерозподілу величезних обсягів грошових, а за ними і матеріальних та трудових ресурсів. Для рекреаційних районів велике значення мають особливості їх економіко- і політико-географічного положення. Які б багаті рекреаційні ресурси не були в Лівані чи на Північному Кавказі Росії, але воєнні дії тут суттєво обмежують, а то й взагалі роблять неможливим розвиток рекреації і туризму.

В цілому вирішальними чинниками географічного положення рекреаційних районів є:

- а) транспортно-географічне положення, рівень забезпечення транспортною інфраструктурою тощо;
- б) розміщення рекреаційного району стосовно основних джерел нинішніх і потенційних рекреантів;
- в) розміщення стосовно основних баз забезпечення рекреаційного господарства всіма видами ресурсів, особливо продуктами харчування;
- г) розміщення стосовно інших рекреаційних районів, особливо конкурентоспроможних [2].

Рекреаційне районування світу та України

Провідний спеціаліст у галузі рекреаційного районування, український вчений **О. Бейдик** в основу рекреаційно-туристичного районування поклав чотириступеневу ієрархічну систему таксономічних одиниць:

- 1) макрорайон
- 2) мезорайон
- 3) підрайон
- 4) мікрорайон.

Кожна наступна таксономічна одиниця входить як складова до попередньої. Таким чином, макрорайон складається з мезорайонів, а ті у свою чергу з підрайонів і т. ін. [2].

В світі дослідниками виокремлюється **вісім рекреаційних районів** найвищого таксономічного рангу, тобто макрорайонів. До них належать Європа, Азія, Північна Америка, Південна Америка, Центральна Америка та басейн Карибського моря, Африка, Австралія та Океанія, Антарктида.

До складу **Європейського макрорайону** входять **13 мезорайонів**:

- 1) Прибалтійський (Польща, Латвія, Литва, Естонія);
- 2) Центральний (Чехія, Словаччина, Угорщина);
- 3) Причорноморський (Румунія, Болгарія, Україна, Молдова);
- 4) Адріатичний (Сербія, Чорногорія, Словенія, Хорватія, Боснія та Герцеговина, Македонія, Албанія);
- 5) Піренейський (Іспанія, Португалія, Андорра, володіння Великої Британії - Гібралтар);
- 6) Апенніно-Мальтійський (Італія, Ватикан, Сан-Маріно, Мальта);
- 7) Греція;

- 8) Франція та Монако;
- 9) Німеччина і країни Бенілюкс (Бельгія, Нідерланди, Люксембург);
- 10) Альпійський (Швейцарія, Австрія, Ліхтенштейн);
- 11) Велика Британія та Ірландія;
- 12) Країни Європейської Півночі (Швеція, Норвегія, Данія, Фінляндія, Ісландія);
- 13) Білорусь і європейська частина Росії.

Азійський макрорайон складається із 7 мезорайонів:

- 1) Південно-Західна Азія (Туреччина, Кіпр, Іран, Афганістан, Бахрейн, Ірак, Саудівська Аравія, Кувейт, Об'єднані Арабські Емірати, Оман, Ізраїль, Палестинська автономія);
- 2) Південна Азія (Індія, Бутан, Пакистан, Бангладеш, Непал, Шрі-Ланка, Мальдівська Республіка);
- 3) Південно-Східна Азія (Сінгапур, Малайзія, Бруней, Таїланд, Камбоджа, В'єтнам, Лаос, М'янма, Індонезія, Східний Тімор, Філіппіни);
- 4) Східна Азія (Китай, Японія, Монголія, КНДР, Республіка Корея);
- 5) Закавказзя (Азербайджан, Вірменія, Грузія);
- 6) Центральна Азія (Казахстан, Узбекистан, Туркменистан, Таджикистан, Киргизстан);
- 7) Азійська частина Росії.

Африканський макрорайон об'єднує такі 6 мезорайонів:

- 1) Північна Африка (Південносередземноморський) (Марокко, Туніс, Алжир, Лівія, Єгипет, іспанські володіння Сеута і Мелілья);
- 2) Західна Африка (Приатлантичний) (Маврикій, Сенегал, Гвінея, Ліберія, Сьєрра-Леоне, Гана, Кот-д'Івуар, Камерун, Конго, Демократична Республіка Конго (до липня 1997 р. Заір), Габон, Того, Бенін, Нігерія, Західна Сахара, Екваторіальна Гвінея, Гвінея-Бісау, Гамбія, Кабо-Верде, Сан-Томе і Принсіпі);
- 3) Східна Африка (Кенія, Сомалі, Танзанія, Уганда, Руанда, Бурунді, Судан, Ефіопія, Еритрея, Джибуті);
- 4) Внутрішній (Малі, Нігер, Чад, Вуркіна-Фасо, Центральноафриканська Республіка);
- 5) Південна Африка (Ангола, Замбія, Малаві, Зімбабве, Ботсвана, Намібія, Мозамбік, Південно-Африканська Республіка, Лесото, Свазіленд);
- 6) Острівний (Мадагаскар, Поморські Острови, Маврикій, Сейшельські Острови).

Північноамериканський макрорайон складається з **2х мезорайонів**:

1) Канада та США (Канада, США, самоврядна частина Данії - Гренландія; володіння: Великої Британії - Бермудські Острови, Франції - Сен-П'єр і Мікелон);

2) Мексика.

Центральноамерикансько-Карибський макрорайон також включає **2 мезорайони**:

1) Центральна Америка (Гватемала, Беліз, Нікарагуа, Сальвадор, Коста-Рика, Гондурас, Панама);

2) Країни Карибського басейну та Вест-Індія (Багамські Острови, Куба, Ямайка, Гаїті, Домініканська Республіка, Тринідад і Тобаго, Антигуа та Барбуда, Барбадос, Гренада, Домініка, Сент-Вінсент і Гренадини, Сент-Кристофер і Невіс, Сент-Люсія, а також території, які належать США (Пуерто-Рико), Нідерландам (о. Аруба, Нідерландські Антильські Острови), Великій Британії (Кайманові острови, Монтсеррат, Теркс і Кайкос, Віргінські Британські Острови).

Південноамериканський макрорайон об'єднує **4 мезорайони**:

1) Північний (Венесуела, Гайана, Суринам, Колумбія і заморська територія Франції — Гвіана);

2) Центрально-Східний (Бразилія, Парагвай і Уругвай);

3) Західноандійський (Еквадор, Перу, Болівія);

4) Південноандійський (Чилі, Аргентина, Фолклендські, або Мальвінські, Острови, де-факто належать Великій Британії).

Австралійсько-Океанійський макрорайон складається з **2х мезорайонів**:

1) Австралія та Нова Зеландія;

2) Океанія (Папуа-Нова Гвінея, Соломонові Острови, Фіджі, Тувалу, Тонга, Палау, Маршалові Острови, Вануату, Кірибаті, Науру, Західне Самоа, Федеративні Штати Мікронезії, а також володіння Франції (Каледонія, Французька Полінезія) та Північні Маріанські Острови, які знаходяться під опікою США).

Антарктичний макрорайон включає **3 мезорайони**:

1) Півострівний та острівний (Антарктичний півострів та острови Антарктики);

2) Прибережний (територія материка, яка безпосередньо прилягає до Світового океану);

3) Внутрішньоантарктичний.

Наведена схема районування адаптована до сучасності О. Бейдиком.

Всесвітня туристична організація (ВТО) пропонує власну схему рекреаційного районування. Вона виокремлює **5 регіонів і 14 субрегіонів**: Європа (Північна Європа, Західна Європа, Центральна/Східна Європа, Південна/Середземноморська Європа); Азія об'єднується з Тихоокеанським регіоном і поділяється на Північно-Східну Азію, Південно-Східну Азію, Південну Азію, Океанію); Американський регіон об'єднує Північну Америку, країни Карибського басейну, Центральну Америку та Південну Америку; у складі Африки виокремлюються Північна Африка і Регіон пустелі Сахара); виділяється також окремо регіон Близького Сходу.

Автором усталеного рекреаційного районування України є професор О. Бейдик, який виокремив **п'ять ресурсно-рекреаційних районів** нашої держави. За основу районування О. Бейдиком було поставлено **рейтинг районів**. За цією схемою найвищий рейтинг (дуже високий у О. Бейдика) має Причорноморський ресурсно-рекреаційний район (АРК, Одеська, Миколаївська і Херсонська області) [2, 25].

Карпатсько-Подільський район (Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька, Тернопільська, Хмельницька і Вінницька області) має високий рейтинг.

Середній рейтинг характерний для **Полісько-Столичного району** (Волинська, Рівненська, Житомирська, Київська, Чернігівська, Полтавська, Черкаська області).

Харківському ресурсно-рекреаційному району (Харківська і Сумська області) властивий низький рейтинг.

Найнижчий рейтинг має **Придніпровсько-Донецький район** (Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська, Донецька і Луганська області).

Також проведено виокремлення рекреаційних районів України на базі дев'яти районних схем економічного районування країни, запропонованої українськими професорами Ф. Заставним та П. Масляком.

Лекція 9. ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНЕ РАЙОНУВАННЯ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ.

Етнографія - це наука, яка вивчає (описує) етногенез, культуру і побут народів світу, їх національний характер, розселення та культурно-побутові взаємозв'язки.

Крім етнографії, вживається ще і термін етнологія (від етнос - народ, логос ~ наука, вчення). Етнографія позначає науку описову, а етнологія - теоретичну, яка вирішує загальні суспільно-філософські народознавчі проблеми. Безпосередні спостереження і опис звичаїв, побуту, світогляду народу - це основний метод етнографії. Крім того, вона широко використовує писемні джерела, речові пам'ятки, дані археології, антропології, географії, фольклористики, мовознавства.

Етнографічне районування - це умовний поділ території на локальні культурно-побутові групи, населення яких має спільні риси мовного, звичаєвого, господарського характеру, зумовлені природним середовищем та історичним розвитком кожної групи, а також етнокультурними взаємозв'язками з сусідніми народами.

Етнографічне районування проводиться при врахуванні критеріїв, до яких відносять компоненти матеріальної та нематеріальної культури [21].

Етнографічне районування ґрунтоване на локальних відмінностях народної (традиційної) культури: матеріальної та духовної. Народна культура – це вироблені впродовж тривалого історичного часу форми організації й співжиття людей, види і способи виробництва матеріальних цінностей, таких як засоби виробництва, продукти харчування, житла й господарські будівлі, одяг, художні речі, а також мова, звичаєве право та неписані норми моралі, художня народна творчість, що реалізовується в громадській і сімейній обрядовості, усному та музичному фольклорі, народних знаннях, віруваннях. Усі складові народної культури органічно пов'язані між собою, є традиційними. Носії народної культури – українці, поляки, гуцули, слобожани, покутяни й інші етнічні або субетнічні спільноти виокремлюють себе через усвідомлення відмінності власної культури та мови або ж діалектів від тих самих етнічних ознак інших. Народна культура – етнодиференціююча ознака населення Землі. Відмінна культура – інший етнос або субетнос.

Український народ на рівні етнічного вираження відносно високо консолідований. Багато ланок чи рис його традиційної культури, зустрічаються на рівні всіх субетнічних підрозділів.

Такими є відносно нижча, ніж в інших народів, відмінність регіональних діалектів мови. Майже однакове горизонтальне планування народного житла, основні компоненти хліборобської культури, спільність календарних обрядів, зокрема зимового циклу, аналогії весільного обряду, безліч атрибутів громадського побуту, пошанування як відповідних ціннісних символів хліба, рушника, батьківської віри, родини, народної пісні. Водночас чимало компонентів народної культури у різних регіонах України часто більше або менше неоднакові. Іноді такі відмінності малопомітні, однак у багатьох випадках окремі риси культури в різних місцевостях все-таки виразно відмінні за формою та частотою застосування в побуті.

Наприклад, жіночий костюм Середнього Подніпров'я (південної Київщини, Полтавщини, Черкащини і прилеглих місцевостей) складався зі сорочки з уставками, низьким коміром, часто з вишивкою «білим по білому», картатого поясного одягу – плахти, наплічної кольорової юпки, прилягаючої до талії, що дуже контрастувало зі жіночим святковим одягом сусіднього Поділля, де сорочка мала суцільну по всьому рукаву поліхромну вишивку, зовсім відмінний поясний одяг – ткану вовняну в кольорові смуги горботку, кольоровий пояс, інші несхожі ознаки. Дуже своєрідним був гуцульський жіночий одяг тощо.

Виразно відмінні, зокрема за виглядом екстер'єру, хати Поділля та Полісся, Волині й Бойківщини, Слобожанщини і Закарпаття тощо. Також відмінні у різних районах певні риси духовної культури, як у порівнянні з загальноукраїнськими, обряди у карпатських етнографічних групах. Значні відмінності народної пісні у різних субрайонах, у тому числі за її ритмікою, жанром усної та пісенної творчості.

Під час етнографічного районування України беруться до уваги всі компоненти культури. У сфері матеріальної культури це:

1. Особливості хліборобства районів: традиції землекористування та перерозподілу землі, способи обробітку ґрунту, відносне значення основних сільськогосподарських культур у структурі землеробства – жита, пшениці, ячменю, вівса, кукурудзи, соняшника, картоплі, тощо, особливості городництва, роль бджільництва, рибальства, мисливства у виробничому побуті; поширення видів тих чи інших знарядь праці тощо.

2. Типи сільських поселень за соціальним змістом (села, містечка, колонії, слободи, присілки, висілки, хутори, урочища) та конфігурацією планування (взаємного розташування дворів): безсистемні; вуличні; квартальні; кругові; вулично-гніздові; безсистемно-гніздові; прирічкові тощо.

3. Типи дворів у поселеннях: вільна забудова з тим чи іншим взаємним розташуванням будівель у дворі, з'єднання будівель двору під спільним дахом в одну лінію, замкнених дворів.

4. Типи жител (хат) за технікою будівництва (зрубні, каркасні, монолітні, комбіновані), особливостями екстер'єру (побілені чи природної фактури стін, чотирихилим, двоххилим або комбінованим дахом, критих соломною, черепицею), тими чи іншими формами дверей, вікон тощо; декору, умеблювання.

5. Ансамблі народних жіночих і чоловічих костюмів та їхні компоненти – наплічні й поясні, нижні й верхні одяги, види головних уборів і взуття. Відмінності в одязі окремих районів окреслюють межі останніх найвиразніше.

6. Особливості їжі, види традиційних страв, у тому числі ритуальних, народний етикет харчування.

7. Поширення народних промислів і художні риси виробів, виявлені неоднаково у тих чи інших районах, на зразок того, що є кераміка опішнянська, косівська, гамарецька, васильківська, ічнянська і інші, а також вишивка – подільська, полтавська, поліська тощо; килими гуцульські, подільські, поліські, рушники кролевецькі, полтавські, буковинські та ін [21].

У духовній культурі локальні відмінності виявляються у явищах:

- діалектів і говірок мови;
- етики родинного побуту, відносин між чоловіком і жінкою, батьками та дітьми, поколіннями загалом, родичами;
- традицій громадського побуту та рівня узалежнення сімейного побуту від громадської думки;
- календарних обрядів, пов'язаних із річним виробничим сільськогосподарським циклом, релігійними святами та реліктами язичницьких вірувань;
- особливостей сімейних обрядів (весільного, похоронного, пов'язаного з народженням і хрещенням дитини);
- усного фольклору (казках, байках, переказах, прислів'ях, легендах, народних оповіданнях, замовляннях);

– ціннісних культурних орієнтаціях людей, громадою схваленого бачення добра і зла, красивого та поганого, корисного і шкідливого.

Не всі згадані сфери та явища матеріальної й духовної культури обов'язково несхожі у різних етнографічних районах. Одні з них менше відмінні за місцевостями і майже однаково виявлені на ширших просторах країни, інші ж виразно локалізовані навіть у межах невеликих етнографічних субрайонів.

Під час визначення етнографічних районів беруть до уваги найсуттєвіші відмінності рис народної культури, тобто виразно інші у різних місцевостях. Окрім того, в процесі окреслення меж етнографічних районів значну трудність спричиняє та обставина, що різні сегменти культури районів за географією поширення різняться між собою неоднаково. Поширення за територією, скажімо, полтавських вареників і галушок не збігається з територією поширення полтавських юпки чи плахти. Полонинський випас худоби має ширшу географію, ніж гуцульські гражди. Ткані візерунки на полотні для виготовлення одягу властиві й для Полісся, й для Волині, але поліська хата інакша, ніж традиційна волинська. Коломийки співають і на Гуцульщині, й на Покутті, на Жидачівсько-Самбірському Підгір'ї, але гуцульська гражда є лише на Гуцульщині.

Однак диференціація за територією поширення багатьох ланок матеріальної та духовної культури українського народу збігається. Це особливо виразно можна простежити на прикладі багатьох видів і підвидів матеріальної культури – поселень, дворів, жител, одягу, художніх промислів, значно – їжі. Відмінності у географії ланок духовної культури – пісень, звичаїв, прислів'їв, народних знань, демонології й інших – менш виразні. Через це в етнографічній науці етнографічне районування України здійснюють переважно на основі особливостей традиційних жител, одягів, художніх промислів, їжі, занять і знарядь праці, звичайно, з урахуванням локальних особливостей також ланок духовної культури [21].

Таксономічні рівні етнографічного районування. Етнографічні райони та субрайони. Україна – велика за територією і чисельністю населення країна. З географічного погляду є у ній лісові, лісостепові, степові й гірські зони, природні умови яких від найдавніших часів зумовлювали відмінні способи виробничої діяльності людей, розташування поселень, будівництва жител, забезпечення одягом, їжею, неоднакові засоби сполучення, контактування між сусідніми громадами та з сусідніми народами

і племенами. Неоднаковими були політичні умови розвитку тих чи інших частин українських земель, зовнішніх культурних і релігійних впливів, освітніх зв'язків.

Природне середовище й історична доля окремих географічних регіонів зумовили формування певного типу культури з властивими для нього особливостями занять, жител, одягу, їжі, громадської організації, вірувань, обрядів тощо. У межах відносно великих географічних зон ступінь уподібнення складових культури населення менший, у межах невеликих районів – зазвичай більший. У зв'язку з цим етнографічне районування країн, у тому числі й України, кількоступеневе.

За основними етнографічними аналогіями (і за діалектами) Україну насамперед прийнято розподілять на три великі регіони: Центрально-південно-східний; Північний або Полісся; Південно-західний.

Перший регіон – Центрально-південно-східний – охоплює такі сучасні адміністративні території: Київську область без її північної поліської частини; Черкаську; Кіровоградську; Полтавську; Харківську; південні частини Чернігівської та Сумської областей; південно-степові області – Донецьку, Луганську, Запорізьку, Дніпропетровську, Херсонську, Миколаївську, Одеську; південно-східні райони Житомирської; східні Вінницької областей; Кримську Республіку.

Другий – Північний, або Поліський регіон – переважно збігається з природною смугою українського Полісся й адміністративно охоплює північні частини Волинської, Рівненської, Житомирської, Київської, Чернігівської та Сумської областей. Північна межа регіону – державний кордон з Білоруссю і Росією, південна – орієнтовно пролягає через міста Володимир – Луцьк – Рівне – Корець – Новоград-Волинський – Житомир – Київ – Ніжин – Борзна, далі – вгору за руслом р. Сейм до кордону з Росією.

Третій регіон – Південно-західний – охоплює більшу південно-західну частину Вінницької, лісостепові південні райони Волинської та Рівненської областей, повністю Хмельницьку, Тернопільську, Львівську, Івано-Франківську, Чернівецьку й Закарпатську області.

Одночасно всі три великі етнографічні регіони мають власний поділ на етнографічні райони другого порядку. У Центрально-південно-східному регіоні виокремлюють такі етнографічні райони: Середнє Подніпров'я – Історична Україна; Слобожанщина – Слобідська Україна, що окрім Харківської області охоплює південь Сумської та північні райони Луганської

й Донецької областей, а в історичні часи також великі частини сучасних російських Воронежської, Белгородської та Курської областей, Південь України.

Має внутрішній поділ регіон Полісся. До Першої світової війни вирізняли Західне Полісся (субетнонімом населення його були поліщуки) і Східне Полісся (субетнонімом населення якого були литвини). Після Першої світової війни частина Західного Полісся потрапила під владу Польщі, частина відійшла до Української РСР. Упродовж майже 20-річного перебування обох частин Західного Полісся в різних соціально-політичних умовах у житті населення виникло чимало відмінних культурно-побутових рис у сфері господарювання, громадського побуту, суспільної моралі й національної свідомості, тому на Поліссі виокремлюють три субрайони: Східнополіський; Середньополіський; Західнополіський.

Найбільше етнографічних субрайонів виділяють у південно-західному етнографічному регіоні. Такими є Волинь, що охоплює південно-західну частину Житомирської, північно-східну Хмельницької, південні частини Волинської та Рівненської областей, північні частини Тернопільської й Львівської областей.

Інший великий етнографічний район регіону – Поділля. Він обіймає більшу західну частину Вінницької, південно-східну Хмельницької, майже всю, за винятком трьох районів на півночі, Тернопільську область і низинну частину Чернівецької області. Гірську частину Карпат, тобто власне гори, населяють три етнографічні групи українського народу: гуцули; бойки; лемки. Відповідні райони їхнього розселення мають назви Гуцульщина, Бойківщина, Лемківщина [21].

Лекція 10. ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНІ РЕГІОНИ УКРАЇНИ.

Територія України знаходиться в центральній частині Європи на перетині важливих міграційних і торговельних шляхів із Європи до Азії («Великий Шовковий Шлях») та з північних широт континенту на південь, до Чорного та Азовського морів (Шлях «з Варяг в Греки»). Різноманіття природних умов (Україна розташована в межах трьох природних зон – лісової, лісостепу та степу, а також гірських масивів Карпат на заході та Кримських гір на півдні) і вигідне геополітичне, економіко-географічне положення завжди приваблювали людей на цю територію. Землеробська цивілізація, яка являє собою більш високий етап розвитку людства (після

збиральництва, мисливства і кочівництва), відома на Україні починаючи від буго-дністровської та трипільської культур, тобто 7-8 тис. років тому назад. Землеробська традиція, незважаючи на складну багатовікову історію, ніколи не переривалась на цій території.

В межах нинішньої України, враховуючи її різноманітні природні умови, рельєф, історію формування племен та етносів, вираженими через їх матеріальну та духовну спадщину, та сучасний політико-адміністративний поділ, етнологи виділяють декілька історико-етнографічних регіонів та районів.

За основними етнографічними аналогіями (і за діалектами) Україну насамперед прийнято розподіляти на три великі регіони: Центральнопівденно-східний; Північний, або Полісся; Південно-західний.

Перший регіон – Центральнопівденно-східний – охоплює такі сучасні адміністративні території: Київську область без її північної поліської частини; Черкаську; Кіровоградську; Полтавську; Харківську; південні частини Чернігівської та Сумської областей; південно-степові області – Донецьку, Луганську, Запорізьку, Дніпропетровську, Херсонську, Миколаївську, Одеську; південно-східні райони Житомирської; східні Вінницької областей; Кримську Республіку.

Другий – Північний, або Поліський регіон – переважно збігається з природною зоною українського Полісся й адміністративно охоплює північні частини Волинської, Рівненської, Житомирської, Київської, Чернігівської та Сумської областей. Північна межа регіону – державний кордон з Білоруссю і Росією, південна – орієнтовно пролягає через міста Володимир – Луцьк – Рівне – Корець – Новоград-Волинський – Житомир – Київ – Ніжин – Борзна, далі – вгору за річищем р. Сейм до кордону з Росією.

Третій регіон – Південно-західний – охоплює більшу південно-західну частину Вінницької, лісостепові південні райони Волинської та Рівненської областей, повністю Хмельницьку, Тернопільську, Львівську, Івано-Франківську, Чернівецьку й Закарпатську області.

Середня Наддніпрянина (Гетьманщина).

Це досить великий за площею район, який займає центральну частину України по обидва боки середньої течії Дніпра і повністю розташований в лісостеповій природній зоні. Середня Наддніпрянина, в силу історичних умов, стала етнічним ядром українців, сформованим на основі трьох східнослов'янських племен – полян, сіверян та древлян, визначальна роль

серед яких належала полянам. Ключовим поняттям етнічного ядра став етнонім «Русь», що став основою етнотопоніма «Руська земля». З Гетьманщиною пов'язане зародження українства, його консолідація та здобуття ним державності. В межах сучасного адміністративного поділу цей район включає Київщину, Черкащину, більшу частину Полтавської, Кіровоградської областей та південну частину Чернігівщини.

Полісся.

Перша писемна згадка про Полісся простежується у Галицько-Волинському літописі у XIII ст. Регіон Полісся повністю збігається з межами природної зони Полісся – північної лісової частини України, яка має продовження свого культурного ареалу у південній частині Білорусі. Полісся поділяється на Західне, або Прип'ятське, і Лівобережне, або Деснянське. Правобережне займає досить видовжений ареал і, в свою чергу, поділяється на Центральне (в межах північної частини Київщини та Житомирщини) та Західне (північна частина Рівненської та Волинської областей). Лівобережне, або Східне Полісся займає північні території Чернігівської та Сумської областей.

Волинь.

У вітчизняному літописанні «Волинь» згадується значно раніше (з X ст.), ніж етнотопоніми «Україна», «Полісся», «Покуття» та ін. Територія ця у значній частині співпадає з давньоруською історичною областю – Волинь, яка обіймала басейн південних приток Прип'яті і верхів'я Західного Бугу. Як свідчать літописи, ці землі населяли слов'янські племена дулібів, бужан, волинян. Назва всієї території походить від назви давньоруського міста Волинь (Велинь), що було розташоване біля сучасного с. Городка Волинської області. Цей етнографічний район охоплює південні райони теперішніх Волинської, Рівненської, Житомирської областей та північні райони Тернопільської (по м. Вишневець) та північні райони Хмельницької областей. Він простягнувся видовженою смугою між Поліссям і Поділлям. Таке географічне положення визначило і його етнографічну спорідненість з сусідніми районами, однак й має свої характерні особливості.

Поділля.

Назва регіону походить від давньоруського слова Пониззя, яким визначали нижню частину Теребовлянського князівства в XIII-XIV ст., Галицького князівства в XII ст., Галицько-Волинського князівства в XIII-XIV ст., що пролягала між Дністром і Південним Бугом від р. Стрипи до р.

Мурафи. Поділля – це та серцевинна українська земля, яка при всіх драматичних поворотах історії незмінно залишалася не відторгнутою. Протягом тисячоліть безперервно тут накопичувався народний досвід, склавши невичерпний запас і непорушну основу національної культури. Цей етнографічний район поділяється на дві частини – Східне та Західне Поділля. Східне Поділля набагато більше за площею і обіймає територію теперішніх областей – Вінницької, Хмельницької (без її північних кордонів), частково Черкаської (Уманщину) та Одеської областей (північно-західні райони). Західне Поділля відділене від Східного річкою Збруч, яка була довгий час рубежем між Австро-Угорською та Російською імперіями. Це територія Тернопільщини, без її північних районів, а також придністровські райони Чернівецької області, які розташовані на межі з Тернопільщиною і Хмельниччиною.

Слобожанщина.

Цей етнографічний район обіймає територію Харківської області, східну смугу Сумської (до р. Сейму), східні райони Полтавщини, північну смугу Донецької (до р. Бахмутки) та Луганської областей. Також до цього регіону входила більша частина Воронезької, Белгородської та Курської областей Російської Федерації, де частка українського населення 100 років тому складала біля 70 відсотків. У давньоруську добу на цих землях проживали літописні сіверяни. Однак половецькі кочівники, а згодом монголо-татарське завоювання спричинило обезлюднення цього краю. Лише з XVII ст. розпочинається освоєння цих земель переселенцями з сусідніх територій. Поселення, що їх заснували вільні - «слободні» - українці-переселенці, називалися слободами (звідси назва Слобідська Україна).

Нижня Наддніпрянщина.

Це територія, як випливає з назви, займає пониззя Дніпра та Південного Бугу в межах Дніпропетровської, Запорізької, Херсонської та Миколаївської областей. Однак, як і Слобожанщина, активно освоюватися і заселятися цей край почав з XVI ст. Район цікавий своєю найдавнішою історією, яка добре представлена різними археологічними культурами. Причорномор'я – Північне, як і Південне, - з найдавніших часів було битим шляхом історії. Тут зароджувалися стародавні цивілізації, серед яких найвидатніша – культура ведичних оріїв (індоєвропейських аріїв), яка стала основою сучасної світової цивілізації. Прабатьківщина оріїв-аріїв, Артанія, знаходиться на цій українській причорноморській землі.

Донщина.

Донщина, або Подоння (Донецька і Луганська області без їх північних районів) заселялося кількома міграційними хвилями і остаточно сформувалося наприкінці XVIII – початку XIX ст. Земля Донщини включає лише частину етнічної території українців, інша частина нині входить до складу суміжних областей Російської Федерації.

Нижнє Побужжя.

Ця територія включає більшу частину Одеської (без її північно-західних, що належать до Поділля, та південно-західних районів (Буджак) та Миколаївську області.

Бессарабія (Буджак).

Назва «Бессарабія» згадується ще у X ст. у волосько-болгарських грамотах. Під цією назвою відома Валахія разом із Придунайськими землями. У більш пізніх документах ця назва поширюється і на «Буджак», або «Ногайські степи», що нині становлять південну частину Бессарабії в гирлі Дунаю. Основний склад сучасного населення Буджаку почав формуватися в XVI-XVII ст. Ця територія охоплює південно-західні райони Одещини, межуючи з Молдовою та Румунією.

Буковина.

Історико-етнографічний район, який на 80 відсотків знаходиться в Румунії. Всю Чернівецьку область неправильно називають Буковиною. Хоча це найменша за площею з усіх областей України, але найбільш строката за історико-етнографічним районуванням. До Буковини належать Чернівці з околицями та райони південніше, у напрямку до Румунії – Сторожинецький, Глибоцький, Новоселицький, Герцаївський.

Покуття.

Це район, що знаходиться в передгір'ї Карпат, або Прикарпатті. Сюди належать Тисменицький, Тлумацький, Коломийський, Городенківський та Снятинський райони, більшість поселень Богородчанського і Надвірнянського та окремі поселення Галицького і Косівського районів Івано-Франківщини і його ареал продовжується до Кіцманського району Чернівецької області.

Гуцульщина.

Яскравий і самобутній район, який розташований у Карпатському гірському регіоні. Сюди належать Косівський, Верховинський, Яремчанський, частина Надвірнянського районів Івано-Франківщини,

Рахівський район Закарпаття та два райони Чернівецької області – Вижницький і Путильський. Історична доля Гуцульщини невіддільна від історії всієї України, тісно злита з Галичиною.

Бойківщина.

Цей історико-етнографічний район України знаходиться в гірській системі західної частини Українських Карпат. За адміністративно-територіальним поділом він охоплює південно-західну частину Рожнятівського і Долинського районів Івано-Франківської області; Сколівський, Турківський, південну смугу Стрийського, Дрогобицького, Самбірського та більшу частину Старосамбірського районів Львівщини; північну смугу Міжгірського і Великоберезнянського та Воловецький райони Закарпатської області. Ні на адміністративній, ні на політичній, ні на фізичній карті не знайти Бойківщини. Імення своєму краєві дала людська спільнота: Бойківщина - край бойків (так утворені й назви двох суміжних історико-етнографічних районів - Гуцульщина та Лемківщина). Від найдавніших часів ця територія заселена слов'янами і в IX-XI ст. землі Бойківщини входили до складу Київської Русі.

Лемківщина.

Історико-етнографічна зона, розташована на схилах Низьких Бескидів Карпат між річками Сяном і Попрадом та на заході від річки Уж. Після Другої світової війни, в силу історичної ситуації етнографічна територія розселення лемків була поділена між трьома державами. Галицька частина Лемківщини відійшла до Польщі. Це гірська смуга південно-східної Польщі від рік Солинки і Сяну на сході до Попраду з Дунайцем на заході. Південна частина Лемківщини відійшла до складу Словаччини. Це гірська смуга від кордону з Україною до ріки Попраду. Частина південної Лемківщини – до складу України. Це «трикутник» від с. Ужок (на півночі) і м. Ужгорода (на півдні) до ріки Боржави на сході. За нинішнім територіально-адміністративним поділом лемки обіймають в Україні Великоберезнянський, Перечинський і частково Свалявський, Іршавський, Мукачівський та Ужгородський райони Закарпатської області.

Опілля.

Низовинна частина Львівської області називається Опіллям. В цьому історико-етнографічному районі виділяється м. Львів з околицями, Яворівський район, частина території сусідніх з ним Жовківського, Пустомитівського і Городоцького районів. Опілля належить до Галичини,

яка є історичною територією України і містить в собі кілька історико-етнографічних районів, об'єднаних спільною історичною долею.

Закарпаття (долиняни).

У відповідності до сучасного державного і адміністративно-територіального поділу межі цього району співвідносяться з межами Закарпатської області України. Значна їх частина тягнеться по державному кордоні України: на півдні – з Румунією, на південному заході – з Угорщиною, на заході – з Словаччиною, на північному заході – з Польщею, на півночі – з Львівською, на сході – з Івано-Франківською областями України [22].

Лекція 11, 12. ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИЙ ФОНД УКРАЇНИ. ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ЗОНУВАННЯ ТА РАЙОНУВАННЯ ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ

Природно-заповідний фонд України (ПЗФ) становлять ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища [23].

Законодавством України природно-заповідний фонд охороняється як національне надбання, щодо якого встановлюється особливий режим охорони, відтворення і використання. Україна розглядає цей фонд як складову частину світової системи природних територій та об'єктів, що перебувають під особливою охороною.

До природно-заповідного фонду України належать:

природні території та об'єкти - природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища;

штучно створені об'єкти - ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, пам'ятки природи, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Заказники, пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва залежно від

їх екологічної і наукової, історико-культурної цінності можуть бути **загальнодержавного або місцевого значення.**

Залежно від походження, інших особливостей природних комплексів та об'єктів, що оголошуються заказниками чи пам'ятками природи, мети і необхідного режиму охорони:

заказники поділяються на:

ландшафтні, лісові, ботанічні, загальнозоологічні, орнітологічні, ентомологічні, іхтіологічні, гідрологічні, загальногеологічні, палеонтологічні та карстово-спелеологічні;

пам'ятки природи поділяються на:

комплексні, ботанічні, зоологічні, гідрологічні та геологічні. Пам'ятки природи можуть розташовуватися на території інших об'єктів природно-заповідного фонду

Функціонування об'єктів ПЗФ та їх діяльність регулюється законодавством України: Законами України «Про природно-заповідний фонд України» та «Про охорону навколишнього природного середовища».

Території природних заповідників, заповідні зони біосферних заповідників, землі та інші природні ресурси, надані національним природним паркам, є власністю Українського народу.

Землі природно-заповідного фонду - це ділянки суші і водного простору з природними комплексами та об'єктами, що мають особливу природоохоронну, екологічну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність, яким відповідно до закону надано статус територій та об'єктів природно-заповідного фонду [23].

На землях природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного або історико-культурного призначення забороняється будь-яка діяльність, яка негативно впливає або може негативно впливати на стан природних та історико-культурних комплексів та об'єктів чи перешкоджає їх використанню за цільовим призначенням.

Території та об'єкти природно-заповідного фонду з дотриманням вимог, встановлених цим Законом та іншими актами законодавства України, можуть використовуватися:

- у природоохоронних цілях;
- у науково-дослідних цілях;
- в оздоровчих та інших рекреаційних цілях;
- в освітньо-виховних цілях;

- для потреб моніторингу навколишнього природного середовища.

Природні заповідники - природоохоронні, науково-дослідні установи загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних для даної ландшафтної зони природних комплексів з усією сукупністю їх компонентів, підтримання природних спонтанних процесів і явищ, вивчення природних процесів і явищ, що відбуваються в них, розробки наукових засад охорони навколишнього природного середовища, ефективного використання природних ресурсів та екологічної безпеки.

Ділянки землі та водного простору з усіма природними ресурсами повністю вилучаються з господарського використання і надаються заповідникам у порядку, встановленому цим Законом та іншими актами законодавства України.

Основними завданнями природних заповідників є збереження природних комплексів та об'єктів на їх території, проведення наукових досліджень і спостережень за станом навколишнього природного середовища, розробка на їх основі природоохоронних рекомендацій, поширення екологічних знань, сприяння у підготовці наукових кадрів і спеціалістів у галузі охорони навколишнього природного середовища та заповідної справи

На території **природних заповідників** забороняється будь-яка господарська та інша діяльність, що суперечить цільовому призначенню заповідника, порушує природний розвиток процесів та явищ або створює загрозу шкідливого впливу на його природні комплекси та об'єкти, а саме:

будівництво споруд, шляхів, лінійних та інших об'єктів транспорту і зв'язку, не пов'язаних з діяльністю природних заповідників, розведення вогнищ, влаштування місць відпочинку населення, стоянка транспорту, а також проїзд і прохід сторонніх осіб, прогін свійських тварин, пересування механічних транспортних засобів, за винятком шляхів загального користування, лісосплав, проліт літаків та вертольотів нижче 2000 метрів над землею, подолання літаками звукового бар'єру над територією заповідника та інші види штучного шумового впливу, що перевищують установлені нормативи;

геологорозвідувальні роботи, розробка корисних копалин, порушення ґрунтового покриву та гідрологічного і гідрохімічного режимів, руйнування геологічних відслонень, застосування хімічних засобів, усі види

лісокористування, а також заготівля кормових трав, лікарських та інших рослин, квітів, насіння, очерету, випасання худоби, вилов і знищення диких тварин, порушення умов їх оселення, гніздування, інші види користування рослинним і тваринним світом, що призводять до порушення природних комплексів;

мисливство, рибальство, **туризм**, інтродукція нових видів тварин і рослин, проведення заходів з метою збільшення чисельності окремих видів тварин понад допустиму науково обґрунтовану ємкість угідь, збирання колекційних та інших матеріалів, за винятком матеріалів, необхідних для виконання наукових досліджень [23].

Біосферні заповідники є природоохоронними, науково-дослідними установами міжнародного значення, що створюються з метою збереження в природному стані найбільш типових природних комплексів біосфери, здійснення фонового екологічного моніторингу, вивчення навколишнього природного середовища, його змін під дією антропогенних факторів.

Біосферні заповідники створюються на базі природних заповідників, національних природних парків з включенням до їх складу територій та об'єктів природно-заповідного фонду інших категорій та інших земель і включаються в установленому порядку до Всесвітньої мережі біосферних резерватів у рамках програми ЮНЕСКО "Людина і біосфера".

Для біосферних заповідників установлюється диференційований режим охорони, відтворення та використання природних комплексів згідно з **функціональним зонуванням**:

заповідна зона - включає території, призначені для збереження і відновлення найбільш цінних природних та мінімально порушених антропогенними факторами природних комплексів, генофонду рослинного і тваринного світу; її режим визначається відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників;

буферна зона - включає території, виділені з метою запобігання негативного впливу на заповідну зону господарської діяльності на прилеглих територіях; її режим визначається відповідно до вимог, встановлених для охоронних зон природних заповідників;

зона антропогенних ландшафтів - включає території традиційного землекористування, лісокористування, водокористування, місць поселення, рекреації та інших видів господарської діяльності; в ній забороняється мисливство.

У межах території біосферних заповідників можуть виділятися **зони регульованого заповідного режиму**, до складу яких включаються регіональні ландшафтні парки, заказники, заповідні урочища з додержанням вимог щодо їх охорони, встановлених законом [23]

Національні природні парки є природоохоронними, рекреаційними, культурно-освітніми, науково-дослідними установами загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження, відтворення і ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність.

Ділянки землі та водного простору з усіма природними ресурсами та об'єктами вилучаються з господарського використання і надаються національним природним паркам у порядку, встановленому законодавством України.

До складу територій національних природних парків можуть включатися ділянки землі та водного простору інших землевласників та землекористувачів.

На національні природні парки покладається виконання таких основних завдань:

збереження цінних природних та історико-культурних комплексів і об'єктів;

створення умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів **рекреаційної діяльності в природних умовах** з додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів та об'єктів;

проведення наукових досліджень природних комплексів та їх змін в умовах рекреаційного використання, розробка наукових рекомендацій з питань охорони навколишнього природного середовища та ефективного використання природних ресурсів;

проведення екологічної освітньо-виховної роботи.

На території національних природних парків з урахуванням природоохоронної, оздоровчої, наукової, рекреаційної, історико-культурної та інших цінностей природних комплексів та об'єктів, їх особливостей встановлюється диференційований режим щодо їх охорони, відтворення та використання згідно з функціональним зонуванням:

заповідна зона - призначена для охорони та відновлення найбільш цінних природних комплексів, режим якої визначається відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників;

зона регульованої рекреації - в її межах проводяться короткостроковий відпочинок та оздоровлення населення, огляд особливо мальовничих і пам'ятних місць; у цій зоні дозволяється влаштування та відповідне обладнання туристських маршрутів і екологічних стежок; тут забороняються рубки лісу головного користування, промислове рибальство, мисливство, інша діяльність, яка може негативно вплинути на стан природних комплексів та об'єктів заповідної зони;

зона стаціонарної рекреації - призначена для розміщення готелів, мотелів, кемпінгів, інших об'єктів обслуговування відвідувачів парку; тут забороняється будь-яка господарська діяльність, що не пов'язана з цільовим призначенням цієї функціональної зони або може шкідливо вплинути на стан природних комплексів та об'єктів заповідної зони і зони регульованої рекреації;

господарська зона - у її межах проводиться господарська діяльність, спрямована на виконання покладених на парк завдань, знаходяться населені пункти, об'єкти комунального призначення парку, а також землі інших землевласників та землекористувачів, включені до складу парку, на яких господарська та інша діяльність здійснюється з додержанням вимог та обмежень, встановлених для зон антропогенних ландшафтів біосферних заповідників.

На території зони регульованої рекреації, стаціонарної рекреації та господарської зони забороняється будь-яка діяльність, яка призводить або може призвести до погіршення стану навколишнього природного середовища та зниження рекреаційної цінності території національного природного парку.

Рекреаційна діяльність на території національних природних парків організовується спеціальними підрозділами адміністрації парків, а також іншими підприємствами, установами та організаціями на підставі угод з адміністрацією парку.

Унікальні туристичні ресурси об'єктів ПЗФ можуть знаходитися на особливому режимі охорони, що обмежує доступ до них. Обмеження доступу до туристичних ресурсів визначається їх реальною пропускнуою

спроможністю, рівнем припустимого антропогенного навантаження, сезонними та іншими умовами [23].

Основними функціями природоохоронних територій є: підтримка чи розширення зони природного існування певних видів; підтримка чи покращення поширення, міграції та/або генетичного обміну певних видів; відновлення якості ареалів існування; захист видів, які знаходяться під загрозою зникнення, уразливих, ключових чи комплексних видів; підтримка чи покращення гідрологічних функцій; підтримка чи покращення екологічної якості; контроль ерозії; захист цінних ландшафтних форм; підтримка біоценозу на територіях, забруднених радіацією; та забезпечення взаємозв'язку з сусідніми транскордонними територіями.

Природно-заповідний фонд України має в своєму складі 8245 території та об'єктів загальною площею 4,318 млн. га в межах території України. Відношення фактичної площі природно-заповідного фонду до площі держави («показник заповідності») становить 6,6%., оптимальна величина європейського рівня складає 10%

Перелік природних заповідників України

1. Горгани - Івано-Франківська область
2. Дніпровсько-Орільський - Дніпропетровська область
3. Древянський - Житомирська область
4. Єланецький степ - Миколаївська область
5. Казантипський - Автономна Республіка Крим
6. Канівський - Черкаська область
7. Карадазький - Автономна Республіка Крим
8. Кримський (Філії: «Лебедині острови») - Автономна Республіка Крим
9. Луганський (Філії: Станично-Луганський заповідник, «Провальський степ», «Стрільцівський степ») - Луганська область
10. Медобори - Тернопільська область
11. Мис Март'ян - Автономна Республіка Крим
12. Михайлівська цілина - Сумська область
13. Опуцький - Автономна Республіка Крим
14. Поліський - Житомирська область
15. Природний - Львівська область
16. Рівненський - Рівненська область
17. Черемський - Волинська область

18. Український степовий природний заповідник (Філії: «Хомутовський степ», «Кам'яні могили», «Крейдяна флора») - Донецька, Запорізька, Сумська області

19. Ялтинський гірсько-лісовий природний заповідник - Автономна Республіка Крим

Перелік біосферних заповідників України

1. Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник - у межах Іванківського та Поліського районів Київської області у Зоні відчуження Чорнобильської АЕС

2. «Асканія-Нова» - Херсонська область

3. Дунайський біосферний заповідник - Одеська область

4. Карпатський біосферний заповідник - Закарпатська область

5. Чорноморський біосферний заповідник - Херсонська, Миколаївська області

Лекція 13. ТУРИСТИЧНІ РЕГІОНИ УКРАЇНИ Частина 1.

Карпатський, Подільський та Поліський туристичні регіони

КАРПАТСЬКИЙ ТУРИСТИЧНИЙ РЕГІОН³

Карпатський туристичний регіон розташований на заході України в адміністративних межах Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей, має спільні кордони та добре транспортне сполучення з Молдовою, Румунією, Угорщиною, Словаччиною та Польщею. За комплексом фізико-географічних ознак регіон поділяється на 3 туристичні субрегіони: Закарпатський, Українські Карпати, Передкарпатський [10].

Загальні соціально-економічні та містобудівні умови для розвитку туризму у Карпатському регіоні надзвичайно сприятливі, має достатньо високу забезпеченість **трудовими ресурсами**; територія регіону займає 56,6 тис. км² і складає 9,3% загальної площі території України.

Тут добре розвинута **транспортна мережа**, (автомобільні та залізничні шляхи), зокрема, міжнародного значення. Саме на Львівщині у 1862 році було побудовано першу в Україні залізницю Львів - Пшемисль. Від давніх часів на Закарпатті та Івано-Франківщині залишилась мережа вузькоколійок.

³ Виділення туристичних регіонів наведено за Т.Ф.Панченко за джерелом: Панченко Т.Ф. Туристичне середовище: архітектура, природа, інфраструктура. Монографія. К: Логос, 2009. 176 с

Карпатський регіон має також повітряне сполучення, у всіх обласних центрах розташовані аеропорти.

Надзвичайно сприятливими є природні умови Карпат для організації різних видів туризму, які мають деякі відмінності у межах субрегіонів.

Всі річки Карпатського регіону належать до басейнів Чорного (Дністер, Тиса, Прут, Серет) та Балтійського морів (верхівка Сяну та Західного Бугу). На окремих річках (Прут, Черемош, Лімниця) зустрічаються пороги і водоспади. У високогірних зонах збереглися невеликі озера, які є цікавими об'єктами туризму - Апшинець, Верхнє, Несамовите та інші. Найбільше гірське озеро обвального типу - Синевир.

Багатою є рослинність Карпатського регіону, яка налічує понад 2 тис. видів рослин, що складає більше половини списку флори України; понад 100 видів - це ендемічні і реліктові рослини. У Закарпатті природна рослинність представлена широколистяними лісами та луками. У Передкарпатті поширені лісові, болотні і лучні угруповання; серед лісів найбільше широколистяних та ялинових. В Українських Карпатах поширені дубові, букові, тисові та ялинові ліси.

Різноманітний і тваринний світ Карпатського регіону. Це більш ніж 2400 видів ссавців, плазунів, земноводних, комах, птахів і риб. Тут зустрічаються бурий ведмідь, рись, кабан, благородний олень, видра, беркут, гарний лелека і багато інших. Понад 100 видів тварин, які охороняються в Карпатах, є ендемічними [10].

Карпатський регіон має унікальні природні лікувальні ресурси, зокрема значні запаси *мінеральних вод*, серед цінних родовищ мінеральних вод у регіоні - всевітньо відома Нафтуся, Східницьке, Трускавецьке, Моршинське та Великолюбінське родовища Львівщини, Новополянське, Полянське та Шаянське родовища Закарпаття. У регіоні є кілька родовищ *лікувальних грязей*, зокрема, торфових - це Синяцьке, Черченське, Немирівське родовища та інші, а також найбільше у світі Бориславське родовище *озокериту*. На базі лікувальних та кліматичних ресурсів утворені бальнеологічні та кліматичні курорти: Трускавець, Моршин, Поляна, Яремча, Ворохта, а також окремі санаторії та пансіонати з лікуванням.

Карпатський регіон є унікальним з погляду багатства *рекреаційних ресурсів* (ліси, водойми, гірські ландшафтні комплекси, ділянки лижних трас тощо), тут знаходиться найбільша гірська вершина України - гора Говерла (2061 м).

Основу рекреаційних ресурсів складають численні об'єкти природно-заповідного фонду, до яких належать Карпатський біосферний заповідник, національні природні парки - Карпатський, Синеvir, Сколівські Besкиди та інші, природні заповідники Розточчя та Горгани регіональні ландшафтні парки - Галицький, Гуцульщина, Верхньодністровські Besкиди тощо, значна кількість парків-пам'яток садово-паркового мистецтва.

Найбільш визначним природним об'єктом є *Карпатський біосферний заповідник*, створений на території Закарпатської області, що входить до міжнародної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО. У складі заповідника знаходяться два гірські масиви - Чорногірський і Свидовецький, та ландшафтний комплекс "Долина нарцисів". Крім мальовничої природи заповідника з передгірними луками і дібровами та альпійськими скельними ландшафтами, тут представлена гуцульська культура, зокрема традиційне полонинське господарство та пам'ятки дерев'яної архітектури.

Одним з найбільш мальовничих національних природних парків є *Синеvir*, у Закарпатській області. Крім гірських і лісових ландшафтів, переважно смерекових та букових лісів, до складу парку входять озера Синеvir та Озерце, а також верхове болото Глуханя, у якому заковано літопис природи краю.

Цікавими пам'ятками природи Карпат є "*Скелі Довбуша*" на Івано-Франківщині - комплексна пам'ятка природи та історії, а також численні печери-лабіринти у Чернівецькій області.

Карпатський регіон посідає одне із чільних місць в Україні за потенціалом *історико-культурних ресурсів*. У всіх областях Карпатського регіону, крім Закарпатської області, найбільш цінна історико-культурна спадщина зберігається шляхом створення відповідних заповідників, серед них Національний заповідник "Давній Галич" у Івано-Франківській області; Державний історико-архітектурний заповідник "Хотинська фортеця" у Чернівецькій області та 8 заповідників у Львівській області: Державні історико-архітектурні заповідники у м. Львові та м. Жовкві, Державні історико-культурні заповідники "Тустань", "Нагуєвичі" Державний музей-заповідник "Одеський замок", історико-культурний заповідник "Личаківський цвинтар" та Музей-заповідник "Золочівський замок".

На основі винятково сприятливих природних умов та унікальних об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини у Карпатському регіоні сформована мережа туристичних центрів, до якої входять такі визначні міста

як Львів, Івано-Франківськ, Ужгород, Чернівці, близько 100 малих історичних поселень та курортів, численні туристичні підприємства.

Одним із найважливіших центрів культурного, пізнавального та ділового туризму, який займає чільне місце у першій п'ятірці туристичних міст України, є Львів з його давньою історією, з найчисленнішими і найціннішими історико-культурними пам'ятками. У Львові зберіглась велика архітектурно-містобудівна спадщина і, перш за все, у історичному центрі, який у 1999 році було внесено до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Інші визначні туристичні міста: *Івано-Франківськ*, засноване у 1662 р. під назвою *Станіслав*, міста *Дрогобич*, *Жовква*, *Самбір*, *Трускавець*, *Галич*, *Коломия*. У Закарпатській області найцікавіші туристичні об'єкти зосереджені в Ужгороді та Мукачеві, Рахові та Хусті. На території Чернівецької області найбільш відомим містом, яке активно відвідується туристами, є Чернівці [10].

ПОДІЛЬСЬКИЙ ТУРИСТИЧНИЙ РЕГІОН

Подільський туристичний регіон розташований на заході та в центральній частині України в адміністративних межах Вінницької, Тернопільської та Хмельницької областей і займає територію 60,9 тис. км² (10,1 % площі території країни). Кількість *населення* складає біля 8% всього населення України. Подільський регіон має добре розвинену *транспортну систему*, щільність автошляхів у цьому регіоні є однією з найвищих в Україні. Розвинене судноплавство по Південному Бугу та Дністру. В обласних містах функціонують аеропорти [10].

Клімат в цьому краї помірно-континентальний з м'якою зимою і теплим вологим літом. Поділля відрізняється багатою рослинністю, яка займає до 20% території, де поширені ліси, степи, луки, болота. В лісах водиться лось, зубр, олень, на берегах річок - бобер, видра, норка, на водоймах - дикі качки, гуси, багато різних видів птахів та плазунів - тваринний світ надзвичайно різноманітний.

На території регіону є освоєні та розвідані родовища мінеральних вод, серед яких найбільші експлуатаційні запаси у Вінницькій та Хмельницькій областях. Найбільш цінні *гідромінеральні ресурси* в регіоні - Новохмельникське і Хмельникське родовища радонових вод у Вінницькій області, на базі яких функціонує широко відомий бальнеологічний курорт загальнодержавного значення "Хмельник". Місцеве значення мають торфові

родовища лікувальних грязей, зокрема “Войтовецьке” (Вінницька область) та “Конопківське” (Тернопільська область).

Однією з найважливіших складових рекреаційних ресурсів Поділля є об'єкти природно-заповідного фонду. Найбільш туристично привабливими серед них є національний природний парк Подільські Товтри, регіональні ландшафтні парки -Дністровський каньйон, Зарваницький, Загребелля, а також природний заповідник Медобори.

Феноменом у екологічній мережі даного регіону є *Подільські Товтри* — національний природний парк у Хмельницькій області, розташований на скелястій дугоподібній гряді Західного Поділля. Аналогів Товтрам у світі немає, хоча подібні скелясті гряди є у Великій Британії і США. Основу ландшафтів парку становлять діброви, ділянки степів, луки з унікальними видами рослин, в тому числі ендемічних, реліктових та рідкісних. У складі парку - 15 заказників загальнодержавного значення, визначні пам'ятки природи такі, як “Китайське відшарування”, печера “Атлантида”, Товтра “Самовита”, а також унікальні геологічні пам'ятки - заповідні урочища Залучанська печера, Товтра “Першак” з печерою, печера “Малишка”, скеля-останець “Голова велетня”, гора “Теремець” з аркою, карстовим містком та печерою. Центром національного природного парку є старовинне місто Кам'янець-Подільський з цінною історико-культурною спадщиною [10].

У Подільському регіоні є також численні геологічні утворення - печери-лабіринти (близько 100 печер), 8 з яких є геологічними пам'ятками природи загальнодержавного значення (“Оптимістична”, “Озерна”, “Кришталева” та інші). Деякі з них використовуються для спелеотуризму, наприклад, печера “Кришталева”, яка має обладнаний, освітлений екскурсійний маршрут довжиною 3 км.

Багатими є історико-культурні ресурси в цьому краї; більше половини історико-культурних пам'яток зосереджено на території Тернопільської області. Найбільш цінна історико-архітектурна спадщина зберігається у заповідниках, таких як Державний історико-культурний заповідник “Буша” (Вінницька область), Національний історико-архітектурний заповідник “Кам'янець” на базі пам'яток архітектурно-містобудівної спадщини м. Кам'янця-Подільського, Державний історико-культурний заповідник “Самчики”, Державний історико-культурний заповідник “Меджибіж” (Хмельницька область), а також Державний історико-архітектурний заповідник на основі містобудівного комплексу Збаразького замку,

Державний історико-культурний заповідник “Бережани” і Кременецько-Почаївський державний історико-архітектурний заповідник (Тернопільська область).

На Поділлі головними туристичними центрами є обласні міста - Вінниця, Тернопіль та Хмельницький, а також історичні поселення такі, як Кам’янець-Подільський, Кременець, Меджибіж, Почаїв, Тульчин та інші. У Подільському регіоні зареєстровано кілька десятків історичних міст і селищ, які мають об’єкти цінної культурної спадщини. Осередками оздоровчого туризму, є близько десяти курортів, у тому числі загальнодержавного значення - Хмільник та Сатанів. Одним з центрів Подільської системи туризму є місто **Вінниця**, розташоване на берегах Південного Бугу, яке вперше згадується у 1363 р. як литовська фортеця.

Інші визначні туристичні центри – місто **Тульчин**, міста Бар, Немирів.

Значний туристичний потенціал зосереджений в історичних поселеннях Тернопільщини, яка за кількістю туристичних центрів посідає 4 місце серед областей України. Головним туристичним центром цієї області є місто **Тернопіль**, розташоване на р. Сереті, яке за історичними джерелами уперше згадується у 1540 р.

Інші туристичні центри: міста Кременець, Збараж Бережани, Скала-Подільська, Заліщики, Підгайці, Почаїв, Чортків, а також монастир Почаївська Свято-Успенська лавра та інші.

Хмельниччина має туристичні центри такі, як *Хмельницький*, Кам’янець-Подільський і природні комплекси такі, як Подільські Товтри.

Видатним туристичним центром є місто *Кам’янець-Подільський*, історична столиця Поділля, розташована на берегах р. Смотричу, вперше згадується у вірменських літописах 1062 р, місто - фортеця. Головною архітектурно- містобудівною пам’яткою Кам’янця-Подільського є ансамбль оборонних споруд, що складається із замку та міських укріплень, який у процесі перебудов протягом декількох століть набрав свого остаточного вигляду тільки в середині XVI ст. [10].

ПОЛІСЬКИЙ ТУРИСТИЧНИЙ РЕГІОН

Поліський туристичний регіон розташований на заході та півночі України в адміністративних межах Волинської, Житомирської та Рівненської областей, має спільні кордони з територіями Польщі та Білорусі і визначається сприятливими географічними та містобудівними характеристиками для розвитку туризму.

Кількість *населення*, цього регіону становить біля 7% всього населення України, територія займає 70,2 тис. км², що складає 11,6% площі території України, регіон достатньо забезпечений *трудовими ресурсами*. У Поліському туристичному регіоні добре розвинена мережа шляхів сполучення як залізничного так і автомобільного транспорту. В обласних центрах є аеропорти; регіон має достатньо розвинену транспортну систему для обслуговування туристичних потоків.

Природні особливості Поліського регіону характеризуються наявністю помірно континентального клімату з м'якою зимою і теплим, вологим літом. Територія Полісся більш, як на третину вкрита лісами; тут поширені соснові бори та діброви, березові гаї, ялинові ліси, які чергуються із заболоченими ділянками та луками. Регіон знаменитий своїми Шацькими озерами, значною кількістю ставків, де водяться різні види риб (щука, лин, карась тощо). Тваринний світ надзвичайно різноманітний: в лісах водяться куниця лісова, тхір, горностай, лось тощо, на берегах річок - видра, норка, бобер, ондатра; найпоширеніші птахи - пастушка, журавель, кулик та інші.

Однак природних лікувальних ресурсів у Поліському регіоні найменше в країні. Запаси *мінеральних вод* у освоєних та розвіданих родовищах складають всього лише близько 1,5% від всіх запасів цих ресурсів держави. В основному вони мають місцеве значення для розвитку оздоровчих закладів для населення регіону. В регіоні є два різновиди *лікувальних грязей* - родовища торфових грязей “Вичавки”, “Погулянківське” (Рівненська область), “Журавицьке” (Волинська область) та значні запаси сапропелевих грязей у Шацькій групі озер (Волинська область) [10].

Рекреаційні ресурси Поліського регіону досить значні. Серед понад 80 об'єктів природно-заповідного фонду, що розташовані на території Полісся, найбільш визначними є Черемський, Рівненський та Південно-Поліський природні заповідники, Шацький національний природний парк. Також тут створено декілька регіональних ландшафтних парків переважно на Рівненщині - Надслучанський, Дермансько-Мостівський та Прип'ять-Стохід (частково і на Волині).

Широко відомий туристам *Шацький національний природний парк*, що розташований у басейні Західного Бугу та Прип'яті на території Волинської області. На його території, вкритій лісами, болотами та луками, знаходиться більше двох десятків озер - це Світязь, Пулеменецьке озеро, Люцимир, Кримне та інші. Різноманітна флора і фауна, рідкісні види птахів (лелека

чорний, шуліка рудий, орлан-білохвіст), найцінніший вид риби (вугор європейський).

Найбільш цінна серед численних об'єктів історико-культурної спадщини Поліського регіону зберігається і охороняється у таких заповідниках: Луцький історико-культурний заповідник в межах історичного центру м. Луцька та Державний історико-культурний заповідник “Стародавній Володимир” (Волинська область), Державні історико-культурні заповідники на базі архітектурно-містобудівної спадщини в містах Дубно і Острог та Державний історико-меморіальний заповідник “Поле Берестецької битви” у с. Пляшева (Рівненська область).

Основу туристичної системи Поліського регіону формує мережа туристичних центрів, до якої входять обласні міста - Луцьк, Житомир, Рівне, відомі своєю історико-культурною спадщиною міста Володимир-Волинський, Острог, Дубно, Берестечко, Бердичів Камінь-Каширський, *поселення* Великі Межирічі та інші.

У Луцьку зберігається значна архітектурно-містобудівна спадщина - це споруди Верхнього замку, залишки стін Нижнього замку, костел та колегіум єзуїтів, синагога, більше десятка храмів і монастирів, житлові будинки, де народилася і проживала Леся Українка.

На Житомирщині найбільш туристично привабливим є обласний центр - місто *Житомир*, де зосереджені різні об'єкти, цікаві для екскурсійної діяльності. Символом української духовності є місце, де народилася і жила видатна поетеса Леся Українка - це місто *Новоград-Волинський*. Тут зберігся її будинок, створено її літературно-меморіальний музей, встановлено пам'ятник Лесі Українці. З ім'ям видатного французького письменника Оноре де Бальзака пов'язане м. Бердичів [10].

Лекція 14. ТУРИСТИЧНІ РЕГІОНИ УКРАЇНИ Частина 2

Придніпровський, Слобожанський та Азово-Чорноморський туристичні регіони

ПРИДНІПРОВСЬКИЙ ТУРИСТИЧНИЙ РЕГІОН

Придніпровський туристичний регіон розташований в адміністративних межах Дніпропетровської, Київської, Кіровоградської, Полтавської, Черкаської та Чернігівської областей і має сприятливі умови для розвитку туризму. Територія регіону займає 167,0 тис. км², що складає 27,7% площі території України.

Населення регіону становить близько 27,7% всього населення України.

Придніпровський регіон має розвинену транспортну систему, яка охоплює різні види шляхів сполучення (залізничні, автомобільні, судноплавні, повітряні). Залізничні і автомобільні шляхи сполучення об'єднують столицю України Київ з містами Східної і Західної Європи, з обласними та іншими адміністративними центрами України; велике значення для регіону має річковий транспорт. В обласних містах є аеропорти, у столиці України - два аеропорти.

Природні особливості Придніпровського регіону характеризуються наявністю помірно континентального клімату, переважно з теплим літом та м'якою зимою. До несприятливих кліматичних явищ у регіоні відносяться інтенсивні зливові дощі, град, подекуди суховії, пилові бурі, взимку - хуртовини, морози з вітрами, відлиги та ожеледь.

За комплексом фізико-географічних, економічних та містобудівних ознак у межах Придніпровського регіону виділяються два туристичних субрегіони: Дніпровсько-Деснянський та Середньодніпровський.

Дніпровсько-Деснянський субрегіон займає територію Київської, Черкаської та Чернігівської областей. Тут переважають мішанолісові ландшафти з сосновими, грабово-дубовими лісами, лучними і болотними угіддями. На цій території зосереджена значна кількість великих і малих річок - понад 550, серед яких найбільш привабливими для проведення відпочинку є такі ріки, як Дніпро, Десна, Рось, Тетерів, Сула, Сейм, Остер та інші. Рекреаційно привабливими є також водосховища - Київське, Канівське, Кременчуцьке з великою кількістю різних видів риби. Тваринний світ в цьому краї дуже різноманітний: в лісах водяться козуля, лось, олень благородний; на берегах річок - бобер, ондатра, видра.

Середньодніпровський субрегіон займає територію Дніпропетровської, Кіровоградської та Полтавської областей. Характерними природними особливостями цього краю є дубові, ясеневі, берестові ліси, розташовані на берегах річок, на піщаних дюнах, у балках; в заплавах річок Дніпра, Орелі, Самари багато лучно-лісових, болотних, рослинних комплексів. В цій частині Придніпров'я знаходиться кілька сотень річок, які належать до басейнів Дніпра і Південного Бугу (Оріль, Самара, Інгулець, Ворскла, Сула, Псел та інші), а також частини Кам'янського, Дніпровського, Каховського та Кременчуцького водосховищ. В лісах цього краю водяться лось, дика свиня, інші види тварин. З птахів поширені дикі гуси і качки, перепілки та куріпки,

що гніздяться в плавнях Дніпра, в заростях річок і ставків, на озерах; у річках та водосховищах багато рибної живності (короп, карась, сом).

Водні та лісові ресурси, різноманіття тваринного світу, є одними із чинників поширення в цьому краї переважно рекреаційного туризму, рибальства та мисливства.

На території Придніпровського регіону більше 30-ти діючих та розвіданих родовищ гідромінеральних ресурсів, які зосереджені на території нерівномірно. Зокрема, Полтавська область знаменита своїм Миргородським родовищем мінеральних вод, де функціонує відомий бальнеогрязьовий курорт загальнодержавного значення Миргород. Є у регіоні декілька родовищ лікувальних грязей, серед яких застосовуються у санаторно-курортній практиці сульфідні мулові грязі оз. Солоний Лиман (Дніпропетровська область), торфові грязі родовищ “Семиреньки” (Полтавська область) та “Острицьке” (Чернігівська область).

Найбільш сприятливими для масового відпочинку численного населення цього регіону є рекреаційні ресурси (ліси, пляжі, водойми, інші ландшафтні комплекси), які становлять 19,1% від загальної території всіх рекреаційних ресурсів України.

Екологічна мережа Придніпровського регіону охоплює близько 1,9 тис. об'єктів природно-заповідного фонду (заповідники, заказники, пам'ятки природи тощо); серед них використовуються для рекреації та туризму 6 регіональних ландшафтних парків, в тому числі Трахтемирів, Диканський, Кременчуцькі плавні, Голосіївський тощо, а також 6 дендрологічних парків та понад 110 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва.

Найбільш відомим в цьому регіоні є Канівський природний заповідник, один з найдавніших в Україні, де протягом тисячоліть органічно поєднувалися історія природи та українського народу. Унікальний рельєф, неповторні ландшафти, величезне біорізноманіття, археологічні пам'ятки часів палеоліту зберіглося до наших часів на Черкащині.

Унікальним природним заповідником є Дніпровсько-Орільський заповідник, розташований в умовах індустріальної Дніпропетровщини, на територіях промислового ландшафту, де чудом збережено ділянки автентичної природи степової області Придніпровської низовини. Заповідник охоплює території і долини Дніпра та заплави його притоки - р. Орілі, а також їх акваторії, його було створено на базі орнітологічних заказників “Таромський Уступ” та “Обухівські плавні”.

У Придніпровському туристичному регіоні зосереджена велика кількість *історико-культурних об'єктів*; найбільше знаходиться у Дніпровсько-Деснянському субрегіоні і у місті Києві - майже третина всіх пам'яток.

На території Придніпровського регіону створено найбільше в країні історико-культурних заповідників: Національний заповідник "Софія Київська" та Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, Державний історико-архітектурний заповідник "Стародавній Київ" (м. Київ); Національний історико-етнографічний заповідник "Переяслав" у м. Переяславі-Хмельницькому та інші. Серед інших відомих заповідників Черкащини слід виділити: Національний історико-культурний заповідник "Чигирин", Шевченківський Національний заповідник у м. Каневі, Державний історико-культурний заповідник "Батьківщина Тараса Шевченка", Державний історико-культурний заповіднику м. Кам'янці; Державний історико-культурний заповідник "Трахтемирів" у Канівському районі, Державний історико-культурний заповіднику м. Корсуні-Шевченківському, Державний історико-культурний заповідник "Трипільська культура", Державний історико-культурний заповідник "Стара Умань", пейзажний парк "Софіївка" в Умані.

На території Полтавщини функціонує Національний музей-заповідник українського гончарства в смт Опішні Зінківського району; Державний музей-заповідник І. Карпенка-Карого (Тобілевича) розташований у с. Миколаївка Кіровоградського району.

Заповідники на Чернігівщині: Національний історико-архітектурний заповідник "Чернігів стародавній", Національний історико-культурний заповідник "Качанівка" у с. Качанівка Ічнянського району, Державний історико-культурний заповідник "Гетьманська столиця" в смт Батурині та інші.

Оснoву туристичної системи Придніпровського регіону формують понад 60 історичних міст і селищ, в тому числі столиця України - місто Київ та обласні центри - Чернігів, Черкаси, Полтава, Дніпро, Кропивницький, а також відомі своєю історико-культурною спадщиною міста Біла Церква, Переяслав-Хмельницький, Новгород-Сіверський, Канів, Умань та інші. Осередками оздоровчого туризму в регіоні є численні курорти, а рекреаційного туризму - зони відпочинку на берегах Дніпра, Десни, водосховищ Дніпровського каскаду тощо.

Головним туристичним центром країни світового та європейського значення є місто Київ, розташоване на берегах Дніпра, одне із найстародавніших міст Східної Європи.

Великою скарбницею історико-культурних пам'яток є Чернігівщина і, зокрема, місто Чернігів, яке вперше згадується в літописі 907 р. В давні часи був столицею Чернігівського князівства, яке у кінці IX ст. увійшло до складу Київської Русі. Це місто одне із небагатьох в Україні, де зберіглась унікальна історико-культурна спадщина.

До мережі туристичних центрів Черкаської області входять такі міста, як Канів, Корсунь-Шевченківський, Умань, Черкаси, Чигирин.

В Полтавській області розташовано низку туристично привабливих поселень таких, як місто Полтава, Лубни, Миргород, Диканька.

Серед історичних міст Дніпропетровщини є Кам'янське, Дніпро, Кривий Ріг, Нікополь, Новомосковськ та Павлоград.

СЛОБОЖАНСЬКИЙ ТУРИСТИЧНИЙ РЕГІОН

Слобожанський туристичний регіон розташований в межах Луганської, Сумської та Харківської областей, має достатні природні та культурні ресурси для організації всіх видів туризму. Територія регіону займає 81,9 тис. км², що складає 13,6% площі території України.

На території регіону проживає значна кількість населення, це один з найбільш урбанізованих регіонів України з великим промисловим потенціалом.

У Слобожанському регіоні сформована транспортна система з різноманітних шляхів сполучення, з щільною мережею залізниць, автомагістралей; розвинено судноплавство на р. Десні. У всіх обласних містах Луганську, Сумах та Харкові, а також у Сєвєродонецьку є аеропорти.

Природні особливості Слобожанського регіону характеризуються наявністю помірно континентального клімату переважно з м'якою зимою і теплим, подекуди спекотним літом; до несприятливих кліматичних факторів належать заморозки, тумани, ожеледиця, влітку - посухи та суховії. На території регіону зосереджена значна кількість річок - понад 440, серед яких найбільші - Десна, Сіверський Донець, Самара, Ворскла, Псел та інші, багато озер і ставків, тільки в Харківській області їх близько 2000. Рослинність регіону представлена мішаними лісами з основними породами - дуб, клен, береза, липа тощо. Тваринний світ багатий і різноманітний у Сумській та Харківській областях і дещо бідніший у Луганській області. У регіоні

водяться рись, норка, лисиця тощо; тут акліматизовано зубра, оленя, європейську козулю, енотовидного собаку та інші види тварин.

Слобожанський регіон має природні лікувальні ресурси, не дуже великі за запасами, але досить цінні за своїми лікувальними якостями; це гідромінеральні ресурси. Широко відоме Березівське родовище мінеральних крем'янистих вод, що налічує більш як 100-річну історію лікувальної експлуатації, у 1862 році тут було створено один із найстаріших курортів України - "Березовські мінеральні води".

Рекреаційні ресурси Слобожанського регіону (ліси, водойми, ландшафтні комплекси) займають територію 949,8 тис., з яких освоєно під курорти, зони рекреації та туризму 21,8%. Найбільш збережені природні ландшафти Слобожанщини є об'єктами природно-заповідного фонду, загальна кількість яких у регіоні сягає понад 500. Серед них привабливими для рекреації та туризму є Деснянсько-Старогутський природний національний парк та регіональні ландшафтні парки Сеймський та Прудищанський на Сумщині, Печенізьке поле та Великобурлуцький степ на Харківщині. Туристичними об'єктами є також парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва та дендрологічні парки.

Найбільш відомими на Слобожанщині є два природно-заповідних об'єкта. Один з них - Луганський природний заповідник у складі трьох частин, в тому числі "Стрільківський степ" - пам'ятник старобільським степам, їх останній незначний залишок, де вчені України досліджують природний степ, "Станично-Луганське" відділення - заплавної вид маршруту, де охороняється флора і фауна заплави Сіверського Дінця і "Провальський степ" - територія з гривастим рельєфом, піщаниками та вапняками, барвистим рослинним покривом, де водяться степові та напівпустельні види тварин. Луганський природний заповідник - це острівець дикої природи на крайньому сході України, що зберігся в оточенні аграрного і промислового ландшафту.

Другим за значенням для розвитку рекреації та туризму є Деснянсько-Старогутський національний природний парк, створений на Сумщині, який охоплює заплавної терасу Десни з озерцями, старицями та луками, старогутський лісовий масив, ділянки болотної рослинності. Старогутська ділянка парку є крайньою частиною масиву Брянських лісів з середньовіковими сосновими лісами. Тут багато рідкісних і зникаючих видів рослин, що охороняються

В Сумській та Харківській областях створено Державні історико-культурні заповідники у м. Путивлі і м. Глухові; Історико-археологічний музей-заповідник “Верхній Салтів”, де знаходяться катакомбний могильник та поселення салтівської археологічної культури, і Чугуївський історико-культурний заповідник ім. І.Рєпіна.

Головним туристичним центром Слобожанщини є місто Харків. У Харківській області з туристичного погляду є цікавими міста Ізюм, Люботин, Чугуїв, а також Балаклія, Богодухів, Красноград, Куп’янськ.

На Сумщині найбільш визначними туристичними центрами, крім обласного міста Суми, є міста Глухів, Путивль, Ромни, Тростянець та інші.

У Луганській області найцікавіші туристичні об’єкти зосереджені у *Луганську* та Сорокиному.

АЗОВО-ЧОРНОМОРСЬКИЙ ТУРИСТИЧНИЙ РЕГІОН

Азово-Чорноморський туристичний регіон розташований на півдні України в адміністративних межах Донецької, Запорізької, Миколаївської, Одеської, Херсонської областей та Автономної республіки Крим, має спільні кордони з територіями Молдови та Румунії і займає чільне місце в Україні та у світі за своїм туристичним потенціалом. Територія регіону становить 167,1 тис. км² і складає 27,7% загальної площі території України.

Населення Азово-Чорноморського регіону складає близько 29,0% всього населення України, надзвичайно різноманітне за своїм національним складом та етнічними особливостями; крім українців в окремих районах компактно проживають татари, німці, болгари, греки та представники інших народів. Значна частина населення регіону зайнята у різних сферах економічної діяльності, в тому числі і в туристичній галузі. Важливим фактором розвитку туризму в регіоні є транспортна мережа, яка складається із різних видів шляхів сполучення (залізничних колій, автомобільних доріг, судноплавних шляхів, тролейбусних ліній, повітряних сполучень тощо).

Природні особливості Азово-Чорноморського регіону характеризуються наявністю помірно континентального клімату, теплого моря, пляжів, природних курортних та рекреаційних ресурсів. На Азово-Чорноморському узбережжі зима тепла, м’яка, літо сухе, спекотне з невеликою кількістю опадів, з стабільною тривалістю сонячного саява. Деякі риси середземноморського клімату притаманні Південному берегу Криму. Купальний сезон на Азово-Чорноморському узбережжі триває 3-4 місяці, в Криму — до 6 місяців. За комплексом фізико-географічних, економічних та

містобудівних ознак виділяються 3 туристичних субрегіони: Приазовський, Причорноморський, Кримський.

Приазовський субрегіон займає територію вздовж берегів Сиваської затоки та Азовського моря у межах Донецької, Запорізької та Генічеського району Херсонської областей. Південні береги погорбовані, урвисті, західні - переважно низовинні. В цій місцевості поширені піщані коси: Арабатська стрілка, Бердянська, Білосарайська тощо. Курортними та рекреаційними ресурсами є піщані пляжі, мінеральні води різного хімічного складу, лікувальні грязі та ропа солоних озер і заток Азовського моря. Найвизначніші родовища грязей - це Бердянське та Ногайське озера, Сиваські водойми, Маріупольська та Новоазовська затоки тощо; найвідоміші водні природні комплекси - це оз. Велике і гирло ріки Тащенак. Для Приазов'я характерне поєднання рослинності приморських пісків, озер, лиманів, солончакових луків, літоральних боліт та різнотрав'я; тут водяться дрофа, гірський лелека, казарка, гриф тощо, морська акваторія багата на різні види риб, є один представник дельфінів - азовка. Деякі види орнітофауни занесені не тільки до Червоної книги України, але й до Європейського Червоного списку.

Важливе значення для економічного розвитку Приазов'я, в тому числі і туристичної галузі, має саме Азовське море. Перші історичні відомості про Азовське море належать давнім грекам (5 ст. до н. е.). Відомі плавання римських, візантійських, слов'янських мореплавців, київських князів тощо.

Архітектурно-містобудівна спадщина Приазов'я представлена об'єктами кінця XVIII-XX століть. До Списку історичних міст і селищ України занесено такі міста Приазов'я, як Маріуполь, Слов'янськ, Слов'яногірськ, Генічеськ, а також міста-центри туризму Донецьк, Запоріжжя та інші. Головними приазовськими курортами та зонами відпочинку є Бердянськ, Кирилівка, Ялта, Урзуф та інші; всього близько 15 поселень. Від кінця XIX століття першим відомим грязьовим курортом став Бердянськ.

Причорноморський субрегіон займає територію вздовж берегів Чорного моря в межах Одеської, Миколаївської, Херсонської (крім Генічеського району) областей. У Причорномор'ї морські береги від дельти Дунаю до Каркінітської затоки — низовинні, поширені намивні піщані коси (Кінбурнська, Тендрівська, Кароліно-Бугаз). Курортні та рекреаційні ресурси представлені широкими піщаними пляжами, лікувальними грязями та мінеральними водами. Основні запаси лікувальних грязей зосереджені в

Куяльницькому, Хаджибейському та Тилігульському лиманах. Значні запаси мінеральних вод різного хімічного складу знаходяться у Причорноморському артезіанському басейні. З Причорноморської низовини мають широкий вихід до Чорноморського басейну найбільші ріки України - Дніпро, Дністер, Дунай. Багата рослинність, плавні, різноманіття тварин (косуля, лось, дикий кабан), птахів (сокіл, фазан, дрофа), риби (анчоус, осетр, кефаль).

Чорне море відоме здавна, першими мореплавцями були критяни (XVI-XV ст. до н. е.). У IV ст. до н. е. з'явився перший посібник з плавання по Чорному морю, що охоплював Середземне, Чорне й Азовське моря. Є відомості про плавання мореплавців з часів Київської Русі, запорізьких козаків тощо.

Найбільша кількість архітектурних пам'яток сконцентрована в Одесі. Серед історичних міст і селищ України більше двох десятків поселень Причорномор'я, в тому числі такі як Одеса, Миколаїв, Очаків, Херсон, Скадовськ, Білгород-Дністровський, Вилкове та інші.

Історія освоєння курортних і рекреаційних ресурсів цього краю налічує 150 років. Першим було створено у 1912 році курорт "Аркадія" (Одеса). Нині функціонує близько 50 курортів та зон відпочинку з розвиненою мережею санаторно-курортних закладів, будинків та баз відпочинку, дитячих оздоровчих таборів.

Кримський субрегіон займає територію вздовж берегів Чорного і Азовського морів в межах Автономної Республіки Крим. Характерними для південних берегів Криму є схилі ландшафти з вираженою вертикальною поясністю; західні та східні береги - переважно низовинні. Курортні та рекреаційні ресурси представлено різноманітними пляжами (галькові, піщані, піщано-ракушнякові), солоними озерами з лікувальними грязями, мінеральними водами різного хімічного складу, гірськими ландшафтами, спелеоресурсами тощо. Серед великих солоних лиманних озер із лікувальними грязями найбільш відомі Старе озеро, Сакське озеро, Тобечицьке озеро та інші. Є значні ресурси мінеральних вод, одні з найбільших за потенціалом у Азово-Чорноморському регіоні. Різноманіття флори і фауни збереглося на території численних природно-заповідних об'єктів.

Крим має багату і своєрідну історію. На його території збереглися стародавні сліди перебування людини епохи палеоліту, існують будівлі

періоду Золотої Орди та Кримського ханства, а також багато пам'яток історико-культурної спадщини пізнішого періоду.

Унікальною є архітектурно-містобудівна спадщина: античні пам'ятки (від IV ст. до н. е.), середньовічні фортеці, печерні міста — Мангуп, Ески-Кермен, Чуфут-Кале тощо, культові споруди різних релігій (християнства, іудаїзму, караїмізму, ісламу тощо), палацові ансамблі XVI-XX століть, зразкові пейзажні парки. Цінне культурне надбання стало підґрунтям для визнання історичними понад 30 населених пунктів Криму, в тому числі: Алупки, Бахчисараю, Гурзуфа, Севастополя, Сімферополя, Старого Криму, Ялти та інших.

Азово-Чорноморський регіон має значні запаси *гідромінеральних ресурсів*; це понад 40 родовищ з великими експлуатаційними та розвіданими запасами мінеральних вод. Цінними родовищами мінеральних вод у регіоні є Чокракське родовище сульфідних вод (м. Керч), йодо-бромних вод (м. Феодосія), вод без специфічних компонентів (м. Одеса) та інші. У регіоні зосереджено понад 50 родовищ лікувальних грязей.

Надзвичайно різноманітними є рекреаційні ресурси регіону (пляжі, ліси, гірські ландшафти тощо), що займають 10,0% від загальної території всіх рекреаційних ресурсів України. Найбільш ваговою складовою рекреаційних ресурсів регіону є морські пляжі, загальна протяжність яких становить понад 1100 км, на Чорноморському узбережжі понад 700 км, Азовському - 400 км.

В рекреаційних цілях, а також для туризму здебільшого використовуються біосферні заповідники, національні природні парки, дендропарки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва. Найцікавішими з них є заповідники Асканія-Нова, Карадазький, Кримський та Ялтинський гірсько-лісовий, Чорноморський та Дунайський біосферні заповідники.

Азово-Чорноморський регіон має унікальну історико-культурну спадщину, об'єкти якої розташовані на території всіх областей регіону і найбільше зосереджені на Кримському півострові та на території Одеської області. Найвидатнішими історико-культурними заповідниками Азово-Чорноморського регіону є Державний архітектурно-історичний заповідник “Судацька фортеця”, Державний історико-культурний заповідник у м. Керчі, Державний історико-культурний заповідник у м. Бахчисараї, Державний палацово-парковий музей-заповідник у м. Алупці, на Запоріжжі - Національний заповідник “Хортиця” у м. Запоріжжі, Державний історико-

археологічний заповідник “Кам’яна Могила” біля с. Мирного та Історико-архітектурний музей-заповідник “Садиба Попова” у м. Василівці.

Найбільше туристичних центрів сформовано в Криму, серед яких варто відзначити міста Сімферополь, Севастополь, Ялта або “Велика Ялта” агломерація з 30 населених пунктів, серед яких найбільш відомі Лівадія, Гурзуф, Алупка, Сімеїз, стародавнє місто Феодосія, курортні поселення - Судак, Коктебель, Новий Світ, місто Бахчисарай.

На території Причорномор’я найбільш визначним туристичним центром є місто Одеса, цікавими для екскурсійного огляду - історичні міста Білгород-Дністровський з Аккерманською фортецею, Вилкове - “Українська Венеція”, приморські міста Ізмаїл, Миколаїв, Херсон та інші, а місцями оздоровчого та рекреаційного туризму - курорти Затока, Кароліно-Бугаз, Скадовськ, Гола Пристань та інші.

На Миколаївщині пам’ятки, які представляють художню цінність, знаходяться у самому місті Миколаєві. В Херсонській області найбільш визначною пам’яткою є Херсонська фортеця (XVIII-XIX ст.).

У Приазов’ї, зокрема у Запорізької області, найбільш розвинені туристичні функції у обласному центрі, місті Запоріжжі, до історико-культурних об’єктів якого належать Національний заповідник “Хортиця” та *Дніпровська ГЕС*, збудована перед островом Хортиця, антропоморфні стели (III - II ст. до н. е.) та кам’яні баби (XI-VIII ст. до н. е.), численні пам’ятники та музеї.

У Донецькій області, крім самого Донецька, що є центром культурного і ділового туризму, оздоровчий туризм розвинений на Азовському узбережжі в рекреаційних зонах населених пунктів - Маріуполь, Новоазовськ, Ялта, Урзуф, і в містах-курортах Слов’янськ і Слов’яногірськ.

Лекція 15 ПЛАНУВАННЯ РОЗМІЩЕННЯ ОБ’ЄКТІВ ТУРИСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

Розміщення об’єктів туристичної інфраструктури (готелі, мотелі, туристичні комплекси, санаторії тощо), та об’єктів інженерної інфраструктури, що використовуються в туристичній діяльності та сприяють розвитку туризму відбувається завдяки розробленню містобудівної документації.

В Україні містобудівна документація має ієрархічну структуру та для реалізації проектних рішень розробляється на 3х рівнях: державному, регіональному і місцевому.

Містобудівна документація - затвержені текстові і графічні матеріали, якими регулюється планування, забудова та інше використання територій.

Містобудівна документація, зокрема, є основою для:

вирішення питань раціонального використання територій, регулювання розселення;

вирішення питань щодо розташування та проектування нового будівництва, здійснення реконструкції, реставрації, капітального ремонту об'єктів містобудування та упорядкування територій [24].

Видами містобудівної документації є:

- на державному рівні - Генеральна схема планування території України;
- на регіональному рівні - схеми планування окремих частин території України, схеми планування території автономної республіки Крим та областей України;

- на місцевому рівні - Генеральний план населеного пункту, Детальний план території та Комплексний план просторового розвитку території громади.

Генеральна схема планування території України розробляється на розрахунковий термін, який складає 20 років. Планування територій на загальнодержавному рівні полягає в розробці Генеральної схеми планування території України, схем планування окремих частин території України, які включають території кількох областей, схем міжнародних транспортних коридорів і зон їх впливу, загальних проектів територіального розвитку трансграничних регіонів. Порядок реалізації Генеральної схеми планування території України, склад показників проведення її моніторингу визначається законом України «Про Генеральну схему планування території України». Центральний орган виконавчої влади з питань будівництва, містобудування і архітектури щорічно проводить моніторинг реалізації Генеральної схеми планування території України за показниками, затвердженими в установленому порядку, і подає Кабінету міністрів України звіт про її виконання станом на 1 січня поточного року.

Схеми планування території областей дають інформацію про державні інтереси, тобто заходи та плани держави, щодо розвитку країни в цілому.

Серед основних завдань, що вирішуються при плануванні території на регіональному рівні, зокрема, для розвитку туристичної сфери, можна відзначити:

- врахування та конкретизація рішень Генеральної схеми планування території України у сфері вдосконалення системи розселення; визначення територій, розвиток яких потребує державної підтримки; розвиток національної екологічної мережі, інженерно-транспортної, соціальної інфраструктури та історико-культурної спадщини;

- розроблення раціональної планувальної організації території регіону в частині: раціонального використання природних ресурсів, розвитку галузей господарського комплексу, охорони навколишнього природного середовища, збереження цінних об'єктів матеріальної культури та вирішення інших задач.

При розробці «Схеми планування території» розробляються пропозиції щодо розвитку курортно-рекреаційних зон і туризму; охорони нерухомих об'єктів культурної спадщини, а також охорони навколишнього природного середовища з урахуванням формування Національної екологічної мережі. На проектному плані схеми зазначається, серед іншого, існуючі та перспективні курорти, значні зони масового відпочинку та території та об'єкти природно-заповідного фонду й інші природоохоронні території [25].

Комплексний план просторового розвитку території територіальної громади – одночасно містобудівна документація на місцевому рівні та документація із землеустрою, що визначає планувальну організацію, функціональне призначення території, основні принципи і напрями формування єдиної системи громадського обслуговування населення, дорожньої мережі, інженерно-транспортної інфраструктури, інженерної підготовки і благоустрою, цивільного захисту, охорони земель та інших компонентів навколишнього природного середовища, формування екомережі, охорони і збереження культурної спадщини та традиційного характеру середовища населених пунктів, а також послідовність реалізації рішень, у тому числі етапність освоєння території;. Комплексний план передбачає узгоджене прийняття рішень щодо цілісного (комплексного) просторового розвитку населених пунктів як єдиної системи розселення і території за їх межами.

Генеральні плани населених пунктів у межах території територіальної громади деталізують положення комплексного плану та є його невід'ємними складовими. Детальні плани території у межах території територіальної

громади деталізують положення генеральних планів населених пунктів, а щодо територій, на які відповідно до законодавства України, генеральні плани не розробляються, - комплексного плану. Детальні плани території одночасно з їх затвердженням стають невід'ємними складовими комплексного плану та/або генерального плану населеного пункту.

Генеральний план населеного пункту є основним видом містобудівної документації на місцевому рівні, призначеної для обґрунтування довгострокової стратегії планування та забудови та іншого використання території населеного пункту. Генеральний план населеного пункту деталізує положення комплексного плану та повинен узгоджуватися з іншими його рішеннями. При розробці генерального плану враховуються можливості та перспективи розвитку для конкретного населеного пункту. В свою чергу комплексний план відображає розвиток громади в цілому, як за межами так і в межах населених пунктів та враховує потреби розвитку всієї громади, що в подальшому дає всеохоплюючий інструмент управління всієї території. Генеральний план населеного пункту визначає основні принципи і напрямки планувальної організації та функціонального призначення території населеного пункту, формування системи громадського обслуговування населення, організації вулично-дорожньої та транспортної мережі, інженерного обладнання, а також охорони навколишнього природного середовища, охорони та збереження культурної спадщини та традиційного характеру середовища історичних населених пунктів. В туристичній сфері при розробці Генерального плану розміщення об'єктів туристичної інфраструктури відбувається концептуально, а визначення конкретного місцезнаходження окремих об'єктів здійснюється завдяки розробці Детальних планів території. [25].

Для населених місць, які занесені в Список історичних населених місць України, розробляється історико-архітектурний опорний план. Список історичних населених місць затверджується Кабінетом міністрів України. Детальний план території є містобудівною документацією з планування і забудови території на місцевому рівні.

Урядом України в 2017 році було схвалено Стратегію розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. Документ розроблено з метою створення умов для забезпечення прискореного розвитку сфери туризму і курортів, перетворення її у високоефективну, інтегровану у світовий ринок галузь. Запровадження Стратегії передбачається за напрямками, серед яких:

забезпечення безпеки туристів та захист їх законних прав та інтересів, імплементація законодавства ЄС у сфері туризму, забезпечення комплексного розвитку територій, зокрема створення сприятливих умов для залучення інвестицій у розбудову туристичної інфраструктури, удосконалення системи професійної підготовки фахівців сфери туризму, формування та просування позитивного іміджу України, як країни привабливої для туризму. Реалізація акту передбачається за рахунок коштів державного, місцевих бюджетів та інших джерел не заборонених законодавством, а обсяг фінансування визначатиметься щороку з урахуванням конкретних завдань і реальних можливостей [26].

Метою реалізації Стратегії є формування сприятливих умов для активізації розвитку сфери туризму та курортів згідно з міжнародними стандартами якості та з урахуванням європейських цінностей, перетворення її на високорентабельну, інтегровану у світовий ринок конкурентоспроможну сферу, що забезпечує прискорення соціально-економічного розвитку регіонів і держави в цілому, сприяє підвищенню якості життя населення, гармонійному розвитку і консолідації суспільства, популяризації України у світі [27].

Стратегія визначає інтегрований підхід до формування і реалізації державної політики у сфері туризму та курортів, який передбачає поєднання таких складових:

- галузевої (міжгалузева координація та системний розвиток складових сфери туризму та курортів);
- територіальної (міжрегіональна кооперація, досягнення рівномірного та збалансованого розвитку туристичних регіонів, територій, зон);
- секторальної (створення системи стратегічного планування розвитку видів туризму на основі їх чіткої класифікації та визначення пріоритетних на державному та регіональному рівні).

Реалізація Стратегії дасть змогу, зокрема, отримати такі результати:

- підвищити конкурентоспроможність національного та регіональних туристичних продуктів;
- підвищити якість життя населення шляхом забезпечення економічного зростання, екологічної безпеки, консолідації суспільства, надання доступу до послуг у сфері туризму та курортів;

- створити сучасну туристичну інформаційну інфраструктуру, а також забезпечити поширення інформації про туристичні ресурси України у світовому інформаційному просторі [27].

Запитання для самоконтролю

1. Сформулюйте передумови виникнення проблеми туристичного районування територій.
2. Якою є мета туристичного районування, які основні таксономічні одиниці застосовуються.
3. Якою є класифікація туризму згідно українського законодавства
4. Наведіть нові види і форми туризму
5. Що входить до складу туристичних ресурсів та які основні властивості вони мають?
6. Назвіть основні етапи, за якими відбувається перехід природних і суспільно-історичних комплексів, явищ та подій у розряд рекреаційно-туристичних
7. Які є складові туристичних ресурсів та для якої мети їх використовують?
8. Назвіть основні види та підвиди туристичних ресурсів України?
9. Що таке районування, які його основні види та ознаки, етапи та принципи проведення?
10. Які ієрархічні рівні районування, дайте характеристику кожного з них
11. Які види районування існують, які основні відмінності між ними?
12. Які існують етапи процесу рекреаційного районотворення?
13. Назвіть та дайте характеристику основних типів планувальної структури рекреаційних систем
14. Які з підходів професора К. Мезенцева використовують у рекреаційному районуванні?
15. Дайте характеристику та назвіть основні таксономічні одиниці туристичного районування світу
16. Дайте характеристику рекреаційного районування України професора О. Бейдика та назвіть ресурсно-рекреаційні райони.
17. Що таке етнографічне районування та на чому воно ґрунтується?
18. Які компоненти культури беруться до уваги під час етнографічного районування України?

19. Які таксономічні рівні етнографічного районування виділяються на території України?
20. Які історико-етнографічні регіони виділяють в Україні, дайте їх характеристику
21. Що таке природно-заповідний фонд?
22. Які об'єкти та території входять до природно-заповідного фонду, дайте їх характеристику?
23. В яких цілях можуть використовуватися об'єкти природно-заповідного фонду згідно законодавства України?
24. Яке функціональне зонування застосовується для об'єктів природно-заповідного фонду?
25. Які туристичні регіони виділяються на території України за Т.Ф.Панченко?
26. Дайте характеристику Карпатському, Подільському та Поліському туристичним регіонам
27. Дайте характеристику Придніпровському, Слобожанському та Азово-Чорноморському туристичним регіонам
28. Завдяки якій документації в Україні можливе розміщення об'єктів туристичної інфраструктури, яка структура цієї документації?
29. Які види містобудівної документації існують в Україні, дайте їх основну характеристику

Список літератури

1. Основи туризмології: навч. посіб. / О. А. Кручек, С. Ф. Соляник, О. В. Парубець, С. І. Гордієнко. - Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. - 234 с.
2. Масляк П.О. Рекреаційна географія. К: Знання, 2008. –343 с.
3. Про туризм. Закон України від 15.09.1995 р.№ 324/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/324/95-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Мальська М.П., Худо В.В., Цибух В.І. Основи туристичного бізнесу: Навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. - 272 с. URL: <https://tourism-book.com/pbooks/book-63/ua/>
5. Лижний спорт в Карпатах. Лещетарство в Карпатах. Галицький кореспондент. URL: <https://gk-press.if.ua/leshhetarstvo-v-karpatah/>
6. Крачило М.П. Географія туризму. К. Вища шк. Головное изд-во, 1987. 208с

7. Природні ресурси. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96_%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%83%D1%80%D1%81%D0%B8
8. Мальська М.П. Міжнародний туризм і сфера послуг: підручник/ М.П.Мальська, Н.В.Антонюк, Н.М.Ганич. – К.: Знання, 2008. – 661 с.
9. Синдром Стендаля. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B8%D0%BD%D0%B4%D1%80%D0%BE%D0%BC_%D0%A1%D1%82%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D0%BB%D1%8F
10. Панченко Т.Ф. Туристичне середовище: архітектура, природа, інфраструктура. Монографія. К: Логос, 2009. 176 с.
11. Про охорону культурної спадщини. Закон України від 8.06.2000 р № 1805-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>
12. Чисельність населення (за оцінкою) на 1 лютого 2020 року та середня чисельність у січні 2020 року. Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/ds/kn/kn_u/kn0120_u.html
13. Експлуатаційна довжина шляхів сполучення загального користування. Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/tr/tr_rik/tr_rik_u/ed_shs_zk_u.htm
14. Районування. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%BD%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F>
15. Осипчук С. О, Козак М. В., Миргород М. М., Колганова І. Г. Теоретико-методологічні основи різнорідних видів природного районування земель. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель №3, 2018 URL: https://www.researchgate.net/publication/329286696_Theoretical_and_methodological_basics_of_diverse_types_of_natural_zoning_of_lands/fulltext/5c4b76e1299bf12be3e40315/Theoretical-and-methodological-basics-of-diverse-types-of-natural-zoning-of-lands.pdf
16. Види економічного (суспільно-географічного) районування. Сайт: Geograf.com.ua. URL: <http://www.geograf.com.ua/geoinfocentre/20-human-geography-ukraine-world/509-vidi-ekonomichnogo-suspilno-geografichnogo-rajonuvannya>
17. Олійник Я., Кононенко О., Мельничук А.. Районування території України за рівнем природно-техногенної безпеки. 2009. URL:

https://scholar.google.com.ua/scholar?hl=uk&as_sdt=0,5&cluster=10226664348650253603

18. Фізико-географічне районування України. Сайт: Geograf.com.ua. URL: <http://www.geograf.com.ua/physical/school-course/456-fiziko-geografichne-rajonuvannya-ukrajini>

19. В.В.Шулик. Про рекреаційне районування території України. Научно-технічний збірник. Коммунальное хозяйство городов №76, 2007 р., с. 431-440

20. Бейдик О.О. Рекреаційні ресурси України: Навчальний посібник. – 2-ге видання перероб. та допов. К.: Альтерпрес, 2010. – 404 с.

21. Макачук С. Загальні принципи етнографічного районування України. Матеріали до української етнології. - 2014. - Вип. 13. - С. 25-32. URL: -: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mdue_2014_13_4

22. Мельничук Ю. Історико-етнографічне районування України. Сайт: Оріана. Центр української вишивки та костюма. URL: <https://oriyana.org.ua/library/etno/region.html>

23. Про природно-заповідний фонд України. Закон України від 16.06.1992 р. № 2456-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text>

24. Про основи містобудування. Закон України від 16.11.1992 р № 2780-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2780-12#Text>

25. СКЛАД ТА ЗМІСТ МІСТОБУДІВНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ ДБН Б.1.1-14:2021 Міністерство розвитку громад та територій України. Київ 2022. URL: https://dreamdim.ua/wp-content/uploads/2022/08/dbn-b.1.1-14_2021.pdf

26. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/249826501>

27. Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.03.2017 р. № 168-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/249826501>

28. Бейдик О.О. Рекреаційна географія : навч.-метод, комплекс дисципліни / О.О. Бейдик. - К.: Обрії, 2007. -96 с.

Навчальне видання

Литвиненко Ірина Валентинівна

ТУРИСТИЧНЕ РАЙОНУВАННЯ ТЕРИТОРІЙ

Конспект лекцій
для студентів спеціальності
242 «Туризм»